

Poetika a mythosokban.

A népköltés emlékeiben kell keresnünk nemcsak általán a költészetnek, hanem a költészetről, eredetéről, feladatáról és hatásáról való eszmélkedésnek és képzelődésnek is legrégebb nyomait. A görög észben régesrég megvillant ez a probléma Aristoteles utánzáselmélete előtt, s a vad népek kezdetleges meséiben is nyomára bukkanunk, természetesen a maguk módján fejezve ki. A nép nemcsak a legrégebb költő, hanem a legrégebb poetikus is. Mint a hogy az anyagvilág meglepő jelenségeit, nap- és évszakok fordulását, a csillagok járását, a légkör változásait, a föld termő erejét, születést és mulást, a természet áldásait és veszedelmeit képzeletével igyekezett megközelíteni s úgy a hogy tudta megmagyarázni: úgy a lelki életnek feltűnő és érdekes tüneteit is. Emezek együtt szerepelnek azokkal a mythosok motivumaiban. A kezdetleges viszonyok között élő ember saját élete köréből vett képzeteket nagyít, s nagyítván, szeszélyes kapcsolatokba hoz. Ily módon, félig alakított, félig alakult mesékkal keresi a tüneteknek végső okait, midőn csak a legközelebbieket tudja, mintegy az igazság magjául, képzelgéseibe vegyíteni. Így tesz a lelki életnek olyan jelenségeivel is, melyek szembetűnőbbek és érdekesebbek, hogysen némi eszmélkedésre ne izgatnák, de mélyebben eredők és bonyolultabbak, hogysen valójukban megérthetné és megmagyarázhatná őket magának. Ott a dal, a karének, a táncjáték, mely akkora, szinte a mámorig fokozódó izgalomba hozza, hogy az egyszerű ok s a csodálatos okozat között kénytelen keresni az összeköttetést, mely megmagyarázza neki a látszatra érthetlent; ott a mese, mely megfoghatatlan erővel látatja vele, a mit testi szemeivel nem lát és sohasem látott, érteti, a mit világéletében nem ért meg, s szinte lélekzetét elakasztva, sirásig-nevetésig belevonja olyan világ dolgaiba, melyről mitsem tud

s a melyhez végre is semmi köze. Hol van és micsoda mind ennek a megfejtése?

Egész sereg mesét ismerünk költők, utazók, gyűjtők följegyzéseiből a költészet eredetéről és hatásáról. Félreismerhetetlen bennök bizonyos eszmélkedés, sőt bizonyos felfogás a költészet világáról. Az eredetről szóló mesékben, képes alakban, csodás történetek által kifejezetten, rendesen el van mondva, hogy az illető nép, melynél a mythos képződött, miféle erőből származtatja a költészetet, s ebben az, hogy mit tart fő elemének, lényegének. Képződése az okról, mely a költészetet létrehozta, a körülményekről, melyek között megszületett és nyilatkozik, a csodáknak sajátos nemeiről, melyek nyomában járnak: több-kevesebb világossággal azt magyarázza nekünk, hogy mikép gondolkodik valójáról, feladatáról, hatásáról. Szóval mindezek, hogy úgy mondjam, egy ősrégi, népies poetika töredékei, s szinte csodálatos, hogy e szempontból gyűjtve és felhasználva sehol nem találjuk őket. Wackernagel, az ő elméleti munkájában, azután dr. Beyer C. német poetikának nevezett, két kötetes nagy adathalmazában¹⁾ el van mondva néhány, ide vonatkozó hagyomány; de rendezés, értékesítés nélkül, magyarázatlanul a bennök nyilatkozó nézetek s a belőlük vonható poetikai tanulságok tekintetében. Pedig épen ez lenne a fontos. Megkísérlem, legalább az útra mutatni rá, melyen a civilizált és vad népek ide tartozó mythologiai anyagának s költői vonatkozásainak alapján, mindenesetre érdekes és tanulságos eredmények lennének elérhetők.

A görög mythos a Múzsákat Uranos, majd Zeus és Mnemosyne, a legfőbb uralkodó isteni erő és az emlékezet leányainak mondja. E felfogás a költészet valójában, mintegy vérében keresi az emlékező tehetséget, mely gyűjtött képzeiteinket megtartja, felújításukat eszközli s felhasználásukat lehetővé teszi. Ezenkívül az isteni szűzekre való vonatkozásaival, képeivel, énekeivel, invocatióival folyton kifejezi és ébren tartja a költés isteni eredetéről s a költőknek összeköttetéséről való nézetet felsőbb hatalmakkal; tehetségökben és hatásukban különös isteni adományt lát. Ilyen értelműek az Apollo-mythosnak azok a részletei, melyek a nap-istent, mint énekest, jövendőmondót és orvost tüntetik föl; benne egyesülnek a költészet

¹⁾ Deutsche Poetik. Von dr. C. Beyer. 2 Bände. Stuttgart, 1882.

adományával a jövőndő titkaiba való belátás s az emberi szenvedések gyógyításának képessége: Paeon, Cytharoados, Musagetes. De a költészetnek s egyes alakjainak eredetéről szóló mesék is, a bennök nyilatkozó felfogásnál fogva, öszhangosak az említett vonásokkal. Így a Linosról, egy hajdankori mesés költőről, Apollónak s egy műzsának fiáról szóló monda, mely szerint ő zendítette volna meg először a nevérl nevezett panaszos dalokat s általán ő találta volna föl az éneket és a ritmust; azért gyászolják őt szünetlen az énekések ennek a, vadkutyáktól szétszaggatott, ifju, dalos pásztornak halálát. Érdekes nyomokat találunk azokban az ősi énekekben is, az úgynevezett homéri hymnusokban, melyekről az az uralkodó vélemény, hogy a rapszódok a hősök tetteiről szóló énekek bevezetéseitül, prooemiumai gyanánt adták elő, mintegy hódolatukat fejezvé ki bennök, a hősök dicsőítése előtt, az istenek iránt. A Hermes-hymnusban el van mondva, hogy Zeusnak e pajkos és leleményes fia volt a költés és zene tulajdonképeni feltalálója; alighogy megszületett s első csínyeit elkövette, egy teknősbékára akadt, melynek házára húrokat huzott s verni kezdte a plectrummal; de dalolt is mellé Zeus és Maja szerelméről, a maga születéséről és a nimfákról. „Hogy teknősbékát talált, végetlen gazdagságot szerzett; lám, Hermes énekelteni tudta a teknősbékát.“ Az ekként feltalált lantot ő ajándékozta testvérének Apollónak, engesztelésül barmai elhajtásáért. A Demeterhez szóló hymnus is vezet bennünket egy adatra: mire vitték vissza a drámai versforma, a jambusi trimeter nevét? Az elrablott leányáért, Koraért, gyászában bolyongó istennő az eleusisi királyi palotába kerül, hol egy Jambe nevű szolgáló leány víg ötleteivel megnevetteti a kétségbeesett anyát. Az ő tréfaiból ered a jambus.

Istenektől és félistenektől származtatja a költészetet a germán, közelebbre a skandináv mythos is, mint az ifjabbik Eddának egy részletéből tudjuk. Törpe Fjalar és Galaz agyonüti a világbölcs Kwasirt s mézzel kevert véréből csodás italt, méhsört készít, melynek megköstolásával a költés adománya jár. Ezt az italt utóbb a törpék, egy gyilkosságuk díjául, kénytelenek kiadni az óriás Suttungnak, kitől meg Odin szerzi meg magának csellel, és ki is iszsa. Sas képében röpül tovább s az óriás ugyanígy követi egész az istenek lakáig, hol a szorongatott Odin a bűvös méhsört atyjafiainak,

az Asoknak edényeibe adja ki magából. Innen kezdve a varázssital az Asok isteni nemzetségeknél s a költőknek tulajdona.¹⁾ A finn Kalevala szerint a koboz és ének feltalálója Väinämöinen, a hatalmas táltos, a lég tündérének, Ilmatarnak tengerben született fia. Egy csuka csontjából és szálkáiból készíti az első kobozt, mint Hermes a maga lantját békateknőből. Kalandjai és varázslatai közt gyógyító is, mint Apollo; de leghíresebb énekéről. Kanteléje és verse szavával leszállítja a napot és holdat az égről, s mikor rézcsónakján elhagyja a földet, kobzát és szép dalait örökbe hagyja maga után „a nép örök örömére, fiai kedvtelésére.”²⁾ Az észteknek is van egy szép mondájuk az ének eredetéről.³⁾ Az ének istene, Vanemuine (eredetileg egy a Kalevala hősével) lejött szent berkéből a hegyről, s elkezdte kobzát verni és énekelni hozzá. Meghívott minden élő lényt s valamennyi eltanult valamit énekéből. Susogását az erdő, zúgását a folyó, kezdő hangjait a madarak; a halak is kidugták fejüket szemökig a vízből, de fülök bennmaradt: az ajak mozdulatait látták és utánozták ők is, de némák maradtak. Csak az ember fogott fel mindent s éneke el is hat a szív mélyéig és az istenek lakáig. Magyar mesét, mely ide vágna, még nem igen tudok. Legfeljebb azt a morotvai Krisztus-mondát említhetem,⁴⁾ mely az együgyű szőlőpásztor-gyerek bűvös muzsikájáról szól. Ezt a muzsikát Krisztustól és Szent Pétertől kapta, kiknek vizet hozott a kútról. Ha megfújta, még az égi madarak is tánczra kerekedtek, s egyszer az egész bíróságot megtánczoltatván vele, általa szabadult meg az akasztófától.

Az adatoknak, meséknek, képzelgéseknek ez egész csoportjából mit emelhetünk ki jellemző vonásukul a költészetnek népi felfogására nézve? Bizonyos általánosságban mutatkozik bennök három mozzanat. Egyik a költésnek felsőbb, isteni eredete: nemcsak Linos, hanem Amphion és Orpheus is Apollo fiai. Ennek kiemelésében, kiszínezésében és terjesztésében kétségkívül célzatos részük volt a rapszódoknak, skaldoknak és minden fajta énekeseknek, kik így saját

¹⁾ Deutsche Mythologie, von Jakob Grimm, 1854.

²⁾ A finn irodalom története, dr. Szinnyei Józseftől. Kisfaludy-Társaság Évlapjai XIX. k. 1885.

³⁾ Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern. Von dr. H. Steinthal. Berlin, 1863. 10. I.

⁴⁾ Szegeđ szépe. Gyűjtötte Kálmány Lajos. 2 köt. 1887. II. 147. I.

mesterségöket kivánták magasztalni, foglalkozásuk méltóságát és befolyásukat öregbíteni. De a közvetetlen isteni eredet különböző meséinek közös lényege mégis arra mutat, hogy a költés rendkívüli fontosságának érzete, az ember erkölcsi világában, általános volt. Az erőt, mely benne hatott, az érzet kalauzolása mellett egész természetesen vették oly forrásra vissza, mely túl esett az embernek embertől örökölt s természeti föltételek közt fejlett képességein, s kívül a mindennapi élet világán. Egy szóval valami rendkívüli adománynak nézték. Hogy milyen természetűnek és mire valónak, ez a második érdekes mozzanat. Kivétel nélkül jó istenek ajándékának, tehát örvendetes adománynak: könnyebbség, öröm, vigasztalás, vidámság, szórakozás esz-közének, mely a múlt eseményeit emlékezetben tartani, sőt a jövő titkait megérteni is képes. A népi felfogásnak ez a vonása fontos támasztékot nyújt a költés eredetének tudományos, lélektani vizsgálatához. Valamint a harmadik, kiemelésre méltó momentum is: a költészetnek ősrégisége. Ezt a nézetet is kivétel nélkül képviselik a népmesék. A költést az istenek családjának hajtásaival, a világ teremtetésével hozzák összeköttetésbe; keletkezését a mesés őskorba viszik vissza, hova emberi emlékezet el nem érhet; magát az emberrel egykorúnak mondják.

Ismerünk néhány rokon tárgyú keleti regét is,¹⁾ melyek a föntebbieknél mélyebb és tisztább tanulságokat nyújtanak. Mindegyik a költészetnek és némely formáinak eredetéről szól. Az arab hagyomány szerint Ádám, tehát az első ember, volt az első költő is: ez némileg visszamutat az épen most mondottakra, valamint Jubál is, a kürtösök atyja. Ádám első dalát akkor énekelte, mikor a halandóság képe megragadta lelkét: agyonütött fiának, Ábelnek, holtteste előtt. Az indek is a fájdalmas részvét nyilatkozása gyanánt fogják föl a legelső epikai verset, melyről regélnek. Valmiki, a bölcs és jós, a Csitra-Kúta vidékein bolyongva, tanújává lesz, hogy mikép ejtenek el egy gémet párja mellett; panaszaik és átkai, a nélkül hogy észrevenné, ritmusos folyást, tagolódást vesznek. Egyszerre csak megjelenik előtte Brahma s megparancsolja neki, hogy ebben beszélje el a multnak nevezetes dolgait, melyeket ismer. Az általa nevelt két ikertestvér, Láva és Kusza számára el is készíti atyjoknak, Rámának viselt dolgairól a Ramajánát. Szintén indiai a Naik-Gobaulról,

1) Említi Wackernagel idézett munkájának 38. és 39. lapjain.

egy Ahber idejebeli énekesről szóló hagyomány; ura parancsára a bűvös ráját énekelte, s bár nyakig állott a Dsumna vizében, tűz emésztette el.¹⁾ Igen kedves az a perzsa monda, mely a rímelő párversek eredetéről szól. A sassanida Behramnak van egy igen kedves rabszolgája, Dilaram; a leány annyira szereti urát, hogy vele való teljes egységének kifejezéseül, minden szavára hasonló méretű és hasonló végű feleletet ad. Jung ausztráliai följegyzései között találjuk az alsó Murray vidékein lakó nurrinyeriknek egy ide vágó mondáját.²⁾ Az öreg Kertuvét két fiatal társa megrövidíti a halászatban; maguknak tartják a hal javát s a vén embernek csak a szemetjét dobják. A elkeseredett öreg énekre fakad; így panaszolja el baját, míg mind a hárman énekes madarakká változnak.

E vázolt mondákban a költészet különös tiszteletessége csak ősrégiségének mozzanatában tűnik föl. Az istenek nem közvetlen ajándékozzák a költés képességét, hanem közvetve, bizonyos lelkiállapotok és tehetségek találkozása által zendítik meg. Brahma csak elveszni nem engedi Valmiki véletlen találmányát, s megparancsolja neki, hogy használja föl a beszéd jóleső zengését. Az atya kétségbeejtő fájdalma a halál gondolatára és képe előtt, a remete szent fölhaborodása egy kegyetlen gonosztetten, az öreg ember elkeseredése a hálátlanságon, a szeretőknak összedobogó szive: ime, ezek a költészetnek igazi forrásai. Még pedig a lyrai és epikai költészetnek egyaránt. Mindegyiké: a fölzigatott érzés háborgása, mely bánatában csillapulni, örömeiben fokozódni törekszik a költői kifejezés által. Tehát a költészet itt is mindig kedves és kívánatos valami. Tanulságos nyomai a népi psychologia megfigyelésének, mely minden költeményben kiválólag az érzés nyilatkozását látván, hatásában az érzés illetését érezvén: az egész költészet eredeti forrását az érzésben keresi. Valóban megragadó az arab rege, mely az embervilág érzésének legeslegmélyebb örvényében csillantja meg azt: a halálról még mitsem tudott legelső ember szívében, a legelső halott láttára, ki neki legkedvesebb vére. Ennél mélyebb értelmű és tanulságosabb mondát a költészet eredetéről nem ismerek.

¹⁾ Orient. Collect. By W. Ouseley. I. r. 74. l.

²⁾ Die Natur. Red. von O. Ule und K. Müller. Halle. 1877. 526. l.

Van a mondáknak egy csoportja, mely egyenesen a költészet hatására vonatkozik, még pedig nemcsak általánosságban ennek a hatásnak nagyságára, hanem természetére. Épen ebben rejlik fontossága. Ilyen a görög Orpheusnak, Zeus és Kalliope fiának, Linos tanítványának mondája. Lantját oly elragadóan verte s éneke oly bűvös volt, hogy az egész természetet megindította; követték a madarak a halak, a vadak, a fák, a kövek és a hegyek, hogy hallhassák. A költészet erejének képe, mely általános és mindenkire kiterjedő, átjárja és megindítja a közönyt, az értéketlenséget is. Az érzéki ingereket pedig megnemesítve, tisztább gyönyör nyújtásával győzi le: Orpheus lantjával és énekével mentette meg az argonautákat a szirének csábításaitól. Ind, hagyományok mesélik, ¹⁾ hogy egy énekes leány valamikor minő csodákat mívelt dalával: felhőkkel borította az eget s esővel áztatván a földet, éhinségtől mentette meg egész Bengalt. Mia-Tu-Szine, egy másik énekes pedig eltüntette a napot, sötétséget terjesztett s Akbernek egész palotáját homályba burkolta. E mesékben a költészetnek képzeleti eleme emelkedik ki. A költés megilleti a képzelő tehetséget s ennek szerkesztése, izgatása, szeszélyes társításokra vezetése által hajtja végre a megfoghatatlan dolgokat. Hallgatói látják a csodákat, melyekről énekel: ez a csoda, melyet végrehajt. A képzelet ereje és játéka: nagyító képekben fejezve ki. Igen érdekes adalékul említhetem itt fel a jávorfáról szóló s minálunk is elterjedt mesét, melyből Tompa Népregéinek egyik legszebbikét alkotta. Az ő eredetijét, melyet valószínűleg Gömörmegyében hallott, nem ismerem; magyar alakjai közül egyetlenegy, szegedvidéki, tohányi változata van kiemelve.²⁾ E prózai mesében, melynek fő vonásai megegyeznek Tompa feldolgozásával, csak a kis leányból lett furulya nótái vannak versbe szedve. Ezek derítik ki a gyilkos néne gonosztettét. Az ártatlan szenvedés kedves tárgya a költészetnek, mely elpanaszolja az igaztalanságot, fölébreszti a részvétet, megdöbbsenti a lelkiismeretet s ezzel a megsértett igazság kiengesztelésére hat.

Összefoglalom néhány szóval e mindenestre még nagyon hiányos adatok és fejtegetések eredményét. A mythosok, északon és délen, keleten és nyugaton, a költészet adományát isteni eredetűnek

¹⁾ Ouseley említett gyűjteményének idézett helye.

²⁾ Kálmány Lajos, id. gyűjteménye. I. k. 144. l.

tartják, azaz nagyon ritka, nagyon becses és legbelső valójában kiismerhetetlen adománynak. Egyszersmind kedvesnek, jótékonynak, hasznosnak, bár nem a szó gyakorlati értelmében. Mindenesetre javokra van az embereknek, élvezeteiket gyarapítja, bajaikat pedig csökkenti. Korára nézve egyidejű az emberrel, azaz mikor az ember, igazi testi-lelki mivolta szerint, emberré lett: már bírt a költés képességével is. E képesség nyilatkozásának közvetlen forrása, még pedig a költészetnek minden ágára és alakjára nézve, az érzés. A költői alkotást érzéseinknek bizonyos, a rendesnél nagyobb mértékű felindulása, emésztő tüze szüli és élteni. Ebből következik a képzelet elevensége, s közel rokonságban áll vele a távolba és jövőbe látás (ígézetek és ráolvasások verses formában) adománya. Hatása: az érzésnek felindulása s az élet közönséges ingerei fölé emelése. Kapcsolatban ezzel vagy eszközéül: izgatása a képzeletnek is, melyet a képzelet a maga körébe von, képeit valókul láttatja vele s így juttatja az utódok tudatába.

Ime az ősrégi népies poetikának néhány alapvető tana, kibontva a mesés hagyományok képzeleti burkából. Mindegyik méltó rá, hogy a tudományos buvárlat ne tévessze el szeme elől.

BEÖTHY ZSOLT.

Lugossy József nyelvbölcselete.

— Második közlemény. —

V.

„Egy a tudomány; mert a tudomány nem egyéb, mint a tudnivaló; tudnivaló pedig minden, kirekesztőleg istenig“, így kiált fel ő maga egy helyen. (Hanák felett, ih. 56. l.) Valóban össze is folytak az ismeret fájának ágai és összeágazva, mint egy törzsből nőttek, úgy együtt tesznek egy valódi, egy teljes vagy lehetőleg teljes egészt. Lugossynál legalább, — és ilyen ma már külföldön több van, — a két fő ág, a szellem és test mivoltának tanulmánya, egyiránt kedves tárgy volt, egybe volt foglalva, együtt tanulta mindkét rendbelit, — habár egyik félnek több nyomát találjuk is írásaiban. Mert csak úgy szerette a természetet tanulni, róla eszmélkedni, mint az irodalomba foglalt eszme-világban szemlélődni. Hivatala inkább az utóbbihoz vonta, de az előbbitől sem szakasztotta el. Minden érzés, gondolat, eszme, természetbeli tüneményekkel jár kapcsolatban, azokkal társul, azokból ölt alakot, — egyszersmind az eszes alany lelkében visszhangzik s ekkép hanggal csatlakozik. Minden érzés, gondolat, eszme, névvel jár, névvel kapcsolatos, egyik a másikkal jó létre, egymástól függnék, egymást egészítik (ha utól nem érhetik és egygyé nem lehetnek is) — egymás nélkül alig tanulhatók, legalább azok ezek nélkül nem tolmácsolhatók.

Kéziratban mutogatták természettanát, melyről mit sem mondhatok; de ha nem újíthatott is benne és felfogásában eredetit nem adhatott, de műszavaira nézve igyekezett s megkíséرتette újítani, javítani. A villany egykori magyar nevét: berz berzerő, ha nem ő találta is, de elterjeszteni igyekezett. Újításairól utóbb szólunk, lesz alkalmunk e körbeli sajátos szavaiból is felmutatni. Hanákkal folytatott nyomozgatásait említettük. Columella kiadásában is kétség-

kivül az volt a célja, hogy a természetben foglalkozást, annak ismeretét, tanulmányát ajánlja tanítványainak. Elég az, hogy a természetről közönyösen beszélni nem tudott, annak szerelmét terjesztette. Ez a szeretet párosodott néha a „mennyből alá szállott“ philosophiával, és a nyelvöleselő észleléseivel. A természetbeli sensatiókból akarta a nyelvbeli ősi szóhangokat, azok gyökereit megérteni, megismertetni, azok rendszerét kifejteni, azokat így tárgyiasabbakká tenni; és nem tartotta azt a nyelv valódi vizsgálójának, alapos megismerőjének, ki ekképen a sokszor említett „természeti szökpontokig“ nem emelkedett.

És van egy tudomány, mely a természetből indul ki, egykor a természet körén túl kívánt emelkedni, valami természetfeletti méréseket, vizsgálódásokat akart és akar ma is tenni, a tapasztalat határait túlhaladó, a képzelődés által a végtelenben elmerülő, elvesző. „A mennyei tudomány“, mint tudósunk mondja (Tudománytár 1840. 353. l.) Ezt is a természetvizsgáló figyelmével és a nyelvészettel kapcsolatban tanulgatta, mert ez a tudomány oly sok nép-mondával, mythossszal, földön-túlira irányuló ábránddal és rejtélyes nevezettel gazdag, a mennyivel talán egy sem. Már 1840-ben mondja (u. o. 350. l.), hogy nála készülöben van egy munka, „mely a csillagos ég történeteit és a csillagisme műnyelvét teljesen adandja s a kül-orzági segédforrások megtekintése után azonnal megjelenend.“ Már ekkor közli Idelernek, azon kor „legjelesebb astrognostái egyikének“ egy dolgozatát az újabb csillagképekről, melynek tartalmához nem szólhatván, csak némely mellékes körülményekre tartozó jegyzeteit említjük meg. Ezekből ítélhetni meg irányát s vehetni talán belőle tanulságot.

A magyar irodalomra levén figyelme állandón függesztve, megemlíti itt íróinkat, kik effélével foglalkoztak, vagy rólok szóltak: Apáczait, Bertalanfit, Sartórit, az ismeretes Encyclopaedia, a Világ két rendbeli ismerete és a M. nyelven Filozófia szerzőit. Néhol felveszi ezek műszavait is, vagy csak felemlíti. Hivatkozik a Szőnyi Benjámin Gyermekes Fizikája mellé csatolt egy énekre, Horváth Ádám Légrövidebb nyári éjszakájában előforduló csillagászati izetlenségekre (u. o. 353. l.) Megemlít népies csillagneveket, figyelmezteti olvasóit, hogy ezeket gyűjtsék, sajnálattal kellvén tapasztalnia, hogy a nép szájából sok kiveszett.

Felhozva Apáczai és Sartori némely rossz magyar elnevezéseiket (Kam'leon amannál: tarka-barka vad, emennél: szélből élő állat) maga is segít, mint mondók és utóbb kimutatjuk, újítani, nevezvén rhombus-t kótaly-nak vagy helyesebben hossz-kótaly-nak (a régi énekkönyvekbeli hangjegyek, kóták fejének alakja), cerberus-t: pokolebnek, fornax chymiae-t: vegykatlannak, horologium oscillatorium-ot: függentyűs vagy ingós órának, antlia pneumatikát: légszivattyúnak, circinus-t: környitőnek stb. Majd 1850-ben (U.M. Muzeum 1850—51. CXXII. l.) kimondja, hogy a popularis astrognosianak, ősmagyar csillagismének adatait husz év óta gyűjtögeti és annak alkotmányát összeállíthatni és közzé tenni szerencsés lesz. Ha visszagondolunk, úgy látjuk, hogy 1850. előtt 20 évvel, tehát 1830., azaz 18 éves kora óta gyűjtögetett volna. Önkénytelenül kérdésbe tesszük: mit gyűjtögetett hát és mi lett sorok a gyűjtötteknek?

A szükségesnek látott, imént említett tanulmány-utat, mint láttuk, megtette és hihető, főképen e célra s kellő haszonnal tette meg. Legalább az a bő ismerete az ide tartozó kútfőknek az összes világirodalomból, bizonyosan külföldi és nem hazai érintkezések eredménye. Idelennél tanulása alatt történt, hogy, mint utóbb magaelmondja, e derék tudóssal egy sirkertben járva, a philologus Buttman sirja felett ülve és beszélgetve, kézadással kellett felfogadnia, hogy mivel egy „magyar csillagisme létezése és életrevalósága felől“ meg van győződve, elhatározza magát, hogy azt felkeresi és összeállítja. De utána teszi, hogy szívében az édes hazának azt már előbb felfogadta (U.M. Muzeum 1855. 114. l.). E célját maga újra megmagyarazza 1857-ben. (M. Nyelvészet II., 148. l.) Ha jól értem a néhézkes beszédet, az a feladata, hogy a csillagismeret körében és talán főképen is itt, felkeresse az ősi mythikus fogalmakat, észjárást és szólásokat, és ezekből a csillagismeretet és a nyelvtudást gyarapítsa. E végre írta, mint itt mondja, már előbb (u. o. 1855.) Hiring Phaeton s más czímek alatt való fejtegetéseit, hogy „a mythoszejtési elvek rectificáltassanak.“ Ide tartozik aztán egyik fő dolgozata, az „Ősmagyar csillagisme i közlemény“ a most említett helyen, négy szakaszban. Ebből ítélhetünk arról, mikép tárgyalta a m. mythológiát, némely megelőzők, kivált pedig külföldiek nyomán. Ez értekezést csak mutatványul közölte barátja Toldy kívánságára, ki tőle, mint mások is, sokat remélt.

A m. mythologia már régebben forgott szóban. Már Otrokocsi a 17. százban és a következő elején, majd Cornides és utóbb valamennyire Szirmay foglalkoztak vele és épen a csillagismeretre vonatkozókkal is, a honnan L. is többször említi nevöket. Már ez időben (1850) készen volt, ha kiadatlanul is, Kállay Ferencztől a Pogány magyarok ő s vallása (kiadva 1860.) és készülöben Ipolyi Mythologiája, melyhez bár későcskén L. is adatokkal járult. De épen csillagismereti dolgokkal és nevekkal, a kettőt egybekapcsolva, másfelöl az ő s időkbe felmenve, a műveltségre nézve legjelesebb népek ide tartozó fogalmait és elnevezéseit egybevetve, alig értekezett még, kivált oly készüléttel, valaki. Lugossy itt csak egy-két összetartozó fő tárgyat veszen fel. A Sellő tünderről, melyet már előbb is emlitenek, a téjút ról, annak sok nevé ről s a hozzá kötött mondákról szól, felhasználva mindazt, a mit idevágót, régibb és újabb nyelvészeknél, költők nál s más írók nál talált. És kivált a mit a néptől maga tanult s mások után hallott és tudott; egy játké dalt Otrokocsi tól, mely a népnél bővebben van meg, az összegyűjtött közmondások némely adatait, görög, latin írók és költők leírásait, mondásait, keletiek hagyományait és a mit legelébb mondhatánk, régi magyar énekes könyveket. Fő és legérdekesebb része a munkának az, mely a Hadak utá ról és elnevezéseiről szól, ide csatolván a mások nyomain és a maga közvetlen hallomása után egy-két mondát. (Mellékesen meg kell jegyez nem, hogy itt Fazekas Mihály na k, a Fűvészkönyv egyik szerzőjének két oly munkáját emlit, melyekről alig tudunk valamit, melyeknek méltó emlékezetben maradniok; a Csillagórát (Debreczen 1826) és a Csillagos ég gel való ismerkedést [uo. 1827]). Majd Hiring német névről, ördög, kegyelet stb. nevekről, mely utóbbi Apác zainál szívárványt jelentett, mely L. szerint és hihetően keg vagy kög szótól származik és mint Apác zainál, hol ez is meg van, kört vagy kerületet, régebben versenytért is, jelent. Ebből eredhetett kögület, mely hasonló értelmű s átvitt értelemben a szívárványt nagyon jól jelentheti. E nézetet fejtegeti egy barátjához (Révész Imre) irt levele ben, hol még az előbbiekhez alja, hogy nemcsak a kög, kög ü let, kegyelet tartoznak össze, hanem keg, kegy, ked gyökerek is „csaknem egy eredetűek és gomolyítást jelentenek (physice és psychice). „Gyűl borong az érzelem reája, fellepként mely nyári napra

jő. Kölcsey. *Volvit animo ingentes curas Virg.* És itt a köd a kosmikus szavunk, melyben az egész tükrözi magát.“ Ez utóbbi gondolat, a kosmikus vagy emberbeli és körüli, vagy a makro- és mikrokosmusbeli tünemények ellentevését sejteti, mely sejtelmes felfogása és magyarázása másutt is előfordul és igen fontos. A kög-hez csatolja aztán a héber *chüg* v. *חוג*-ot, görög *Κύκλος*-t, német *Kugelt* (melyben az -el csakugyan képző). Azután szól a téjút egy más nevezetéről, a szépasszony vásznáról, melyről mondat közöl, majd több más elnevezések után a téjtől vett *via lactea*-t hozza elő, melyhez az öttevény és kivált *Phaeton* nevet csatolja és az alatta rejtező fényes fogalmáról s több más ide vonhatókról bő fejtegetést ad, sok nyelvészeti kitéréssel szakítván félbe olykor-olykor tárgyalása folyamat.

Azt mondhatjuk, hogy ennek a megszületendő tudomány-ágnak senki sem tudott volna több szolgálatot tenni; mert a mit tett, az sokat ígért. És az ő munkálkodása sok pontban bővítette volna *Ipolyi* nagy művét. Meglehet, hogy egyszer-másszor túlesapongott és ezt tovább is így tette volna; de a régiség, kivált a szellem őskori műveinek vizsgálója, homályban, zavarban tapogatódzik és ebben könnyen megtéved. Mégis kitisztázott, már addig is, némely értetlen nevezetet, kivilágosított némely fogalmat, a feléje több- vagy mindenfelől irányozott sugárok által s felgerjeszté a figyelmet a vizsgálódás e méltó tárgya iránt. Nem az ő bűne, ha utódai elfordultak tőle...

Ha megmondá, mint láttuk, mit akar, azt is megmondja, mi végre akarja: „nyelvünk segedelmével magyar népünk ősz cosmogoniai egészséges nézeteinek felfejtésén munkálok. A csillagzatok m. népi nevei sem *intensio* sem *extensio* tekintetében, akár a görög, akár az arab *sphaerának* mit sem engednek.“ „Ne mondja senki, hogy a m. *mythologia* szegény és kevés költőiségű. Gazdag volna az költői szépséggel, csak bírnók.“ (U. M. Muzeum 1855. 253. l.) Tehát végoka ebbeli s talán összes munkásságának az, hogy népe szellemi és nyelvbeli gazdag ősz birtokát felkeresse, másoknak felmutassa, benn és künn elismertesse; és méltányoltassa a nemzet és nép értékét.

VI.

Látjuk, hogy minden út egy ponthoz vezet: a nyelvészethez. Természetes. Minden tárgyánál, a mint vele foglalkozott, együtt tünt

elő: a dolog és a nevezet, tehát e kettőt együtt fogta elő és egymás mellé tartva vizsgálta. E miatt nyelvészszé, nyelvbölcselővé lett, mire sokfelől vett ösztönzést is.

Az ő korában nem volt ritkaság, hogy tanuló és deáktársai között egyik-másik több nyelvet tanult. Erre már csak az is ösztönözte, hogy a theol. tanfolyamba sok olyan lépett, ki utóbb jogász lett; héber nyelvet hallgatott sok olyan, ki utóbb előkelő tisztviselő lett. Az iskolai rendszerbe e nélkül is több volt már az ő korában felvéve: a két régin kívül a német és francia, mint kötelezett tanulmányok. A Lant zsebkönyv (a tanulók érettebbjei munkája) írói közül némelyik angol balladát (Edward) vagy Moore-tól hajósalt fordított. A tanárokról nem kell szólnom. Ezek közül némelyik épen ez oldaláról lett híressé. Volt hagyomány a csuda ifjúról, a már régi, de még emlékezetes Szilágyi Sámuelről és tudva volt, hogy Csokonai (a genius loci) több nyelvből vette költeményeit és tanulmányai tárgyait. A keleti nyelvek mesterei közül is többen voltak emlékezetben.

Még nagyobb hatással lehetett pedig általában a nyelvek, különösbbe pedig a magyar nyelv tanulására, az épen e tájon győzelmeskedett nyelvújítás, mely a külföldi irodalmi és nyelvformákra, szépségekre hivatkozott, útasított, sőt alapította magát. Némely utóharczosok még ekkor és ezután is zajongtak. Szentgyörgyi, Sipos, Lovász és még egy kettő e korból még tettek egy-két csapást, ha nem a körhöz és az ügylőz méltó szellemmel és készüllettel is. És vétkesen elfeledkezve arról, a mit Földy és Diószegi ezen a téren tettek. Inkább elrejtve, nem nyilván küzdöttek a túlzások ellen, inkább gúnynyal mihez ügyetlenek voltak, mint a nép nyelve és a történelem jogán, melyhez alaposan tartoztak volna érteni; és a kik nem így, azok a szépirodalom és tudományos műnyelvezet szükségének következetlen félreértésével vagy szándékos mellőzésével.

Az ifjúság és annak legjelesebb tanítói: Péczely, Kerekes, kiket a szép stíl vagy a tudomány magyarítása ösztönzött, a győzelmes nyelvújítás mellé álltak. Kivált az utóbbi tűzetes és bátor nyelvújító volt. A purismus elvét, egy bizonyos határig, az ellenfél sem merete megtagadni; az alkotandó magyar szók felett való elmélkedés, néha-néha tréfás évődés, napi renden voltak tanítási órákon és a tanulók magán körében. Volt, a ki többet is tett. Abból, amit

egykor a theol. pályán a keleti nyelvek egyikéből s mivel a sémiak közül némelyek lényegökre nézve egymáshoz közel álltak, többől is megtartott, majd utóbb a classikus és újabb nyugoti nyelvekből megtanult, etymologiai összehasonlító fejtegetéseket is adott közre. A ma már csaknem teljesen ismeretlenné lett, korában sem nagy hatást tett (sok száz példányban eladatlanul heverő) munka: Kerekes F. *Értekezés és kitérések cz. nagy műve* volt. Több nyelvre kiterjeszkedő elemzéseket foglal magában. Ily hatásokra lett a mi tudósunk azzá, a minék magát már előbb is tartotta és tanúsította; 1850-ben pedig határozottan vallotta: nyelvészszé vagy nyelvbölcselevé.

Mikép tanította és tanulta a héber nyelvet, miként írt arab nyelv grammatikáját, már említettük. Az előbbinek tanúi már alig vannak, az utóbbi elenyészett, talán nem is volt való (a közmondás szerént); de megmaradt a bibliai nyelvekben való jártasságának egy érdekes emléke az Athenaeum 1841-dik évi folyamában. Itt Bloch Mórítz Mózes öt könyve magyar fordításának bírálatában elég fényesen tüntette ki e szakbeli készületét. A bírálat hat közleményre terjed. Elöl a héber nép sorsát, pusztulását, majd középkori helyzetét, általában és nálunk, előbbi nemzetiességét, utóbbi németiségét, a mohácsi vész óta alakult rút nyelvét (ih. 1002 l.) majd a felszabadításokra irányzott nemes szózatokat fejtegetvén, utóbb a biblia fordításokra röviden kitérvén, oly részletességgel és szemmel látható szakértelemmel bírál, a milyen e hazában, a magyar tudományosság körében, e szakra nézve nagy ritkaság. E mellett nyelvezete mindig élénk, jobbnál-jobb kifejezésekre törekszik, szavai sokszor színesek, sőt több színt játszó, képei elevenen következők, egymást érik, — a mellett, hogy szókat bátran alkot és módosít ö z ö n v í z helyett ö z ö n v é s z t (!) ajánlva, cs ü n g s cs ü g g szókat megkülönböztetve, patriarchát atyafőnöknek fordítva stb.

Majd ott találjuk a magyar irodalom és nyelv fő mestereivel egy sorban: Czuczorral, Fogarassyval, Toldyval. Ezeknek elvei szerént dolgozik. Ez elvek, hogy a magyar nyelv kiválón gazdag, formálható és szép, — hogy önmagából, tehát történelmi és népi szókincséből, ősi alkotmányának alapos ismerete nyomán kell fejtegetni, gyarapítani, — az összehasonlítás túl terjeszkedő tanulmányának, elnyomó hatásának, elemzésben kizáró vagy főképen való

alkalmazásának, épen a nemzetiesség és nyelvtisztaság érdekében, ellene kell mondani. Ez volt az irányozó vagy vezér nézet; méltó ezt a mi derék írónkra alkalmazva kissé fejtegetni. Senki sem fejezte ki magát erre nézve sem világosabban, sem bátrabban és szabadabban, mint ő.

Először is Horvát István s mellékesen a költők, Dugonics, Horváth Ádám, sőt Barcsai s mások hatására a magyar nyelvet kiválón gazdagnak, a legősibb, legeredetibb keleti, sőt a természethez legközelebb járó nyelvek egyikének vagy épen a legeredetibbnek tartották. Ide vezették nemcsak Horvátnak történelmi, hanem a nyelvbölcseleőknek egy részt a természettudományi nézeteiken, másfelől némely külföldiek fejtegetéseim alapuló elméletei. Ide például Engel és Fogarassy merésznél-merészebb bölcseleő nézeteik a nyelv első gyökérszavai megalakulásáról, a szóhangok természetes jelentéséről. Hogy a kornak az ilyesek tetszetek, bizonyítja az, hogy Engel ily irányú munkáját (Tiszta Magyar gyökök 1836) az akadémia jutalmazta és a *Nyelvmetaphysicájának* szerzője, elvét az Akadémia nagy szótárában, ha némi mérséklettel is, nagyobb részt alkalmazta. Mint a történetírók némely része a nemzet őseit a leghatalmasabb ősi népekkel egy sorban, egy fészekben kereste és találta fel — mert a népek és egyének nevei közt hasonlatot találtak — úgy a nyelvész sem gondolhatott a magyarnál sem ősbibb, sem önállóbb nyelvet. És ennek jelességeit és a nemzet szellemének ebben tükröződő tulajdonait lelkesen dicsérni meg nem szűnt.

A hogy Vörösmarty szólott és gondolkozhatott a magánytündéries kis fiának megszülemlő, őseredeti, a természet kebelén tündériesen termett nyelvéről, mely által a természet erővel érintkezett, olyformán tudott némely nyelvészünk és épen Lugossy költői lelke a magyar nyelv szépségéről és erőiről szólni. S úgy tetszik, mintha maga is a természeti származás korába vágynék s ott szeretné kitanulni, kiérezni az első hangzatokat és jeleléseket. Említi (Magyar Nyelvészeti II. 124) „nézleties, gyönyörű nyelvünket“ melyben egy némely szó (Sellő tündér stb.) „atyáink lelkének egyik szikrája, multunk egyik gyöngyszemecskéje“ (uo. 122). A szószármazásról ábrándozván, lelke visszaszáll „a Kuma rónáira vagy a csendes Araltó pusztáira“ hol „vándor magyar elődünk figyelemmel hall-

gatta kedves anyalovának s még kedvesebb csikójának nyerítéseit vagy nyíretéseit“ (uo. 125). Majd így szól: „egyszerű szép nyelvünk csoda értelmessége gazdálkodása . . . ki volna a ki álmélkodva nem gyönyörködnék“ ebben? (uo. 159) — „nyelvünk a magyar népelet csodaszép teremtménye“ (uo. 188) „nyelvünk szép oeconomiáját csodálva ismerem el, mely szerény eszközeivel sok és nagyszerű eredményeket bir okos gazdaként előállítani“ (uo. 159) „nyelvünk csaknem bevégzett tökélyű, csodaszépségű tényként fekszik előttünk“ (uo. 161) „okos szép nyelvünk“ (uo. 164) stb.

Ily nyelvet csak lelkesedve, szépségétől, jelességeitől felhevülve lehet tanulni és fejtegetni. Itt a nemzeti epika korában vagyunk. Itt minden melegebb keblű ember a nemzet vagy emberiség őskorába, őshazájába vágyik, az ősi állapoton és nyelven mereng és hidegen nem tud szólni arról a mi a nemzet őskorát s őseinek nyelvét illeti. Nagy emelkedettséggel s valamilyen vonzó mystikus homályban tünteti elő tudásunk is, a nyelv felsőbb tanulmányának szükségét és feladatát, — így szólván a Szomb. Ék-ről írt értekezésében (ih. 124 l.) „Nyelvünk egy kiképzett egész, minden (nem idegenből készen kölcsönzött) szava egy kiképzett mennyiség, melynek alkotó részei mathematice kimutathatók, bármily burkolt alakban is tisztán elemezhetők, szintén csak tényezők, szorzandók, osztandók és gyökökből . . . és ezeknek kimeríthetetlen combinatióiból állók, végre az unitásban, a végetlen nagy és kicsinyben határozódók s így magába a szellembé visszatérők . . . E rendszeres alkotmány aztán nem élettelen gépmű, hanem életművezetes lény, tenyészerőkkel ellátva; test, melybe a teremtő szellem életet is lehellett; mert nyelvünkben egy józan nép eszme-világa testesült meg; az eszme pedig istené. Azonba nyelvünk physio- és psychológiájához jutandók, mindenekelőtt tartozunk ennek matematikai törvényeit nyomozni ki; . . . de szent nyelvünk komolyabb és nehezebb törvényei (nyelvtudományunk sublimior része) még távolról sem keresvék. Mert fájdalom! egyetemes nyelvtannal és nyelvbölcsészettel keveset törődünk, vagy a német rendszereknek rabul adjuk magunkat; e mellett önálló ázsiai tanulmányaink nincsenek“.

De oly nyelvet, melyről nem csak mindig gyönyörködve, élvezve, hanem állandóan csak felhevülve, ábrándozó vagy szerte csapongó kedvvel vagy búskomoly elmével lehet szólni, melynek sza-

vaiban mindig egy felsőbb adományt, jórészben csudát, legalább is pedig valami mystikus szépet találunk és kell keresnünk (l. ih. U. M. Múzeum 1850/1. II. 118 s. köv.), kivált ott, a hol mythoszokról és ilyenfajta nevekről: táltosról, felhőről vagy épen történelmi nevekről van szó; melyet nem szabad úgy származtatnunk sem egészben, sem egyes szavaiban, mint más nyelvben szokás: nem úgy kell tekinteni, mint a tudományos fejtegetés más tárgyát. Itt minden felsőbb eredetű; itt csak hivatással s némi ihlettel kell forgolódni. Legalább is nem arra való ez, hogy idegen kezek által közönyösen vagy hidegen érintessék, még kevésbé arra, hogy szavai idegen szókkal összevettesenek, némileg azok alá soroztassanak vagy közös eredetűeknek tartassanak. Ezeknek csak avatolt kezeztől kell, legalább az eredet vizsgálása közben érintetni, költői vagy felmagasztosult honfiúi lelkesedéstől vizsgáltatni.

Azt hitte, hogy a m. szóelemek összetartozását a szóknak száraz és egyszerű összevetése a hazaiakkal és külföldiekkel, nem állapíthatja meg, hanem még ehhez erős képzelődés, különösen pedig az elemeknek többféle alakulásban és közös mivoltokban sejtelmes belátása vagy megérzése szükséges; az pedig inkább telik attól, kinek a beszéd kisdedségétől fogva érzéseinek és gondolatainak tolmácsa, megtestesülése, — mint attól, a ki csak úgy tanulta, mint idegen hideg eszközét a közlekedésnek, szavaival úgy él, mint jelekkel, úgy bonczolja, vagdalja, elemzi mint hullát s nem mint élő, szemlátomást élve működő szervezettel bánik. Ez az alapjában igaz, de túlságra vihető nézet tetszik ki abból a mit belőle következtetett.

A m. nyelvnek természetétől született voltát s annak példány- vagy mintaszerűségét vallván, állította, hogy a maga törvényei megállapításában, elemei alkatrészei kimutatásában magának kell első tekintélynek lennie; vagy is törvényeinek magából kell kifejtetniök. Ezért az összehasonlító nyelvészkedést fő és első dolognak nem tartotta, hanem annak elébe tette a szóknak a hazai gyakorlatból, régi és új időkből összegyűjtését, családokba osztását, rendezését, vagy mint mondá, családositását, családrendszerezését. És így a „Nyelvészeti egymásután“-t sürgette.

Az összehasonlítás szükséges, de még erre nyelvünk nincs előkészítve, „nincs tanulmányozva“ — „saját határain belül nincs ren-

dezve“, tehát „a nyelvhasznítás ujdun kereszttségét“ még nem veheti fel. A mi nyelvészeink még nem tették meg kötelességöket, és „nyelvészetünk tudományos tekintetben“ ott van, hol a növénytan volt Linné előtt „az ebszölők, temondád füvek, zsidó cseresznyék, földi kutyák, karbunkulus és római gálíczkövek“ idejében; „e drága vagyonunknak sem mennyiségét, sem minőségét, annál kevésbé egybefüggését nem ismerjük s ez állapotban fogunk vesztelni mindaddig, míg a fajok és nömek szabatos meghatározásával családaink csoportosulását bíráltilag meg nem alkottuk.“ (M. Nyelvészet II. 162.)

Nagy hibánk, hogy szavainknak „puszta jelentésével megelégszünk, de értelmét még csak nem is szomjuhozuk (u. o. 164) „az óltető lelkét benne fel nem fogjuk.“ -- Ezt pedig csak „családi egybefüggésökből lehet felismernünk.“ — „Míg a szócsalárendszer keresztül víve nincs, addig nyelvünk értelmes gazdái magunk sem vagyunk; nem hogy józan nyelvhasznításokról szó lehetne.“ (u. o.). „Nyelvünknek, mint másnak is, van saját köre, melyben kell ismernünk; itt kell keresni először a netalán más nyelvekbe benyúlt gyökerekből fakadtakat is.“ (u. o. 165.) Máskép mondva, a szók elemzéséhez, mely gyökereknek hová kapcsolásához „tá m o k o k nem idegenből, hanem nyelvünk saját ismerete és alakulási, tehát bel- és külleltégteti törvényeiből merítendők, míg más nyelvek csak távolabbi, másod- és harmadrendű tájékozást nyujthatnak“ (u. o. 146.) „nem az idegenneli összehasonlítás teszi törzseinket értelmesekké, mire már az egybehasonlító nyelvészkedés előtt szükség van, hanem családtagjaiknak saját nyelvünkbeni felismerése.“ (u. o.)

Valóban, mondja, ezek a rokon nyelvek nem is testvéri nyelvek a magyarhoz, mint a német nyelvnek vannak; „azért azokat, egyedül a német nyelvtudósok kedveért s akkép kezelni, belőlök olyféle hasznót huzni akarni, melyet a német híz, péld. angol-szász, svéd tb. testvérnnyelveiből, nem csekélyebb tévedés a szónyomozásban, mint volt az alaktanban nyelvészeink szolgálai alkalmazkodása a latin nyelv grammatikai normájához“ (u. o. 14.) „testvéri közelségű nyelv a magyarhoz nem létezik s mint fajunkra, ugy nemünkre is áll: testvértelen ága nemének.“ (u. o. 177.). „A rokon nyelvek csak is a rideg, a hazaiból meg sem fejthető gyökerekre vagy törzsekre nézve adhatnak felvilágosítást, bár ezekre nézve is fenmarad a lehetőség, hogy családi összefüggésök, értelmezésök, a nyelvhasznítás közbe-

jötte nélkül és magunk által is végre hajthatók lesznek. (u. o. 181.) Így kivált a régi és elavult törzsekre nézve.

Hogy első lépcsőül „az itthoni családrendezést, utolsóul a nyelv-hasonlítást tüzte ki“, arra nézve rajzol egy magaslatra „dicső nyelvünknek világszempontbólí birhatására vezető lépcsőzetet; azon lépcsőfok, melyet hozzánk időrendben elsőnek nevezünk, nemde egyszersmind legalsó-e, és a vágyott magaslattól legtávolabb eső, míg az, mely hozzánk időrendben utolsó -vet visel, nemde egyszersmind legfelső-e? ... ki nem látja, hogy ez annak fokozatban föléje inkább, nem pedig alárendelve, habár a teendők egymás-utánjában utána rendelve van.“ (u. o. 184.)

A családosítást és hasonlítást megint más képen mutatja előnkbe (u. o. 187.); a midőn azt mondja s helyesen, hogy „egyedül saját nyelvemlékeink azok, melyek nyelvünk multját egyenes sugárban (a vérszerinti leszármazás egyenes vonalán) képviselhetik... ellenben a rokon nyelvek vele nem egyenes, hanem villaágu vonalban (vérszerinti leszármazás oldal vonalán) függnek össze, melynek válpontjánáli tetemes megszegődés veti őket... sokaknak szemében az igaznál jóval messzebb távolba nyelvünktől“.

Tehát elébb a hazai vagy magyar-történelmi, népies és észleleti nyelvészkedés, azután amaz. Nagy gonddal, bő beszéddel és lelkesedve bár, de itt-ott félénken, ön állításait is módosítgatva s csaknem visszavonva okoskodik; egyszersmind tiltakozik, hogy ő azt a munkát hasznosnak, áldozatosnak tartja, ellene mondani nem akar; de emezt elébbvalónak, közelebbnek vallja, ha nem felsőbbnek is. A családosítás és hasonlítás nem ellenkeznek egymással (uo. 182) hanem szép következéssel jönnek egymás után. E nélkül „egyiknek a másikkai szabálytalan kapkodása chaosszerű bonyolatba sülyesztené az igen tiszta elbánást“ — „legkevesebb ismeretével bir az természet-anyánk emlőjéről leszakadt szép nyelvünknek, ki ennek értelmezésében a nyelvhasonlítást lábellenesévé teszi a szóelemzésnek“ — „a szóelemzés és nyelvhasonlítás sürgetői közös célra törnek...“ stb. A hasonlítás és családosítás együtt is mehetnek. (Íránynézetek. U. M. Múz. 1859. 10 l.) A hasonlítás érdeke sürgeti a szócsaládosítást „sürgeti az észleleti nyelvészet bajnokait... leróni munkarészöket, nyelvünk értelmező rendezését, szócsaládok előleges megalakotását“ (M. Ny. II. 168). — „A vagyoni állapot a kezelhetőséggel

kezdődik; addig nincs hasonlítható nyelvünk, hasonlítóinknak sincs bűvárlott nyelveiket mihez hasonlítniok“. — „Vessünk hát népies alapot nyelvtudományunk épületének, hogy az okosabb nép is gyönyörködjék e munkálat által ébresztve nyelvében és segítsen bennünket munkánkban“. A családosítás meg lesz, mire altaistáink elkészülnek (!) különben „a nyelvhasznítás immár feltartóztatlan buzgalma, a mit velünk kell vala tennie, nélkülünk is végrehajtani törekedvén, sok erőt tékozol, melyben a tudomány igaz nyereségnek nem örvendhet“ és „nyelvünk becsülete a külföldi tudósoknál... alakulandó közvélemény ezuttal ismét soká helyre nem hozható csorbát vallhat“ (uo. 170).

De mi hát ez a nyelv- vagy szócsaládosítás? Már sejtjük, de tekintsük meg nyomosabban. Szócsaládrendszerezésnek szereti nevezni és nem szorosán szótári munkálatot ért rajta, legalább a mindennapi értelemben. Inkább a természetből lehozott gyökérszók- vagy szóelemeknek egy nyelv körében levő minden származékaik, családjak összeállítását, elsorolását és bő fejtegetését. Ugy gondoljuk, ez volna a meghatározás, melyet utóbb felhozandó fejtegetéseiből megállapíthatni. Ilyet készített, mint épen ily c. értekezése első feléből kivehetni; legalább ezt mondja, már halála előtt 28 évvel. Mert elsorolván a például felhozott vál fél rokonságait, utána teszi: „ezek sejtethetik, hogy nyomozásaimat az egész nyelv iránt keresztül vittem“ (M. Ny. II. 182). Azt is mondja ugyanott (146), hogy a nyelv bel- és küllevezeti törvényeiből már (1855) tizenketőt állított össze „melyek jó része a kéz alatti család szerkesztésében gyakorlatba véve látható“ (vál fél); egyik az általa „megyer törvénynek“ nevezett, melyet közelebb szándékozott tárgyalni. Megmondja, miért nem teszi közzé efféle dolgozatát: „a nála eddig felszerelve készen álló magyar szócsaládokat“; csak azért, mivel „az ezennel felhívott közös közremunkálástól... végetlenül jobbat, tökélyesebbet és kimerítőbbet kell remélnie, mint az ő egyes korlátolt tehetségétől telhető“. Utóbb: „általán felelőssé sem tesszük még most magunkat egyes állítmányunk látszatos ellenmondásaért, s ha valaki ellenmondási pontok felfedeztetésében keresné diadalrepreknyét... azt vitatkozásba ereszkedéssel tőle elragadni nem kívánjuk“ (uo. 183).

Ilyen családosítással vagy inkább „szócsaládrendszerezéssel“

(összetettekben, hosszú szókban gyönyörködik), „mert ez a fogalom és nevezet a hazai nyelvészet legtisztább, legtökélyesebb kinyomata, mely a többit is mind magába foglalja s a hasonlító nyelvészetben csak folytatását találja“ tehát ezzel él, midőn említett értekezésében a vál és fél családját ismerteti, ehhez sorozván nem csak válú és valag völgy szokat, hanem váll (humerus)-t is két ágra válásáért, a vella villa sőt vél elvont értelmű igét is, mely magas hangú párja válnak, továbbá fél (dimidius) vala(-hol) vel (rag) hel v. hely, ill illik val (habet) felel fél (timet) feled törzseket is. Különös bőséggel tárgyalja a fél-t, melynek több nagy lapra terjedő fejtegetéséhez érdekes és messzeható „nyelvrologikai“ nézeteinek magyarázatát adja. Midőn itt val úgy rokoníttatik vál és fél-lel, mint bírást létezését jelentő, úgy hogy „eredeti jelentése bizonyos oldalon félre, helyre együttségre (így) különülni, birtokban létele, birtokban tartásra válni“ volna, — midőn a fél-re a hasonlót hozza fel, mely eredetileg ellenségest jelentene (meghasonlik, hasít), lehetetlen öt képzeteiben biztosan tovább követnünk és ily családi rokonságokat elfogadnunk. De ilyen formán csatolgat másutt is.

Ilyen családrendszerelés például az, melyet így vezet be. A magyar nyelvnek van „önhatósági köre, melyen belől a nyelv géniusza önállólag, a ténynyé vált más nyelvek — rokonabbak vagy távolibbakk — avatkozásától függetlenül vitte keresztül alkotásait s bárhová nyulják is be véglegesen gyökereivel, de törzseit azon gyököktől, minden idegen befolyást visszaütésítőlág termelte s így ezeknek felvilágosítását, értelmezését illetőleg, saját eszközei körén kívül haszontalanul folyamik“. Ha meg van is más népeknél származékai-ban a mi fú gyökerünk, de e gyöktől kell származnia: fú-(vatag) felh(ő), pehely bolyhos bajsz (bajusz) hólyag hályog és hüvely törzseinek is. „Ha ez így nincs és ha vas vás(ott), fés(ű), ás-(vány), ács has-(onló), fosz-(lány), pusz-(ta) törzseinket a világ más részeiből összekeresett szavak magyarázzák, — ha gümő és csomó, vályog és banya, has és fazék, czomb: csúnya, banya: venyige, csöpű: gyopár nem összetartozók s nem magyar eredetűek, úgy a magyar nép észjárása tulajdon nyelve telekén csak egy talpalatnyi tért maga emberségéből meg nem művelt, — úgy, hogy nekem nincs többé édes hazai nyelvem s vele e perczen utólszor foglalkoztam“ (uo. 165).

Igy m. eredetű család, verto daczára is, forog: fürgeteg fürge furkó furcsa forr far ferde förmed fúr furdal füröd sőt fertelmes fér féreg stb. is. Így fehér és fény magyar rokonok s egyeznek is a sok nyelvben nagy családdal meglevő φω gyökerével (U. M. Muzeum 1855. I. 554.)

A külföldi tudomány mesterei is jól tudják, hogy a hasonlító nyelvészet a másik kettőnek — a családositó és bölcsesetinek — tisztét nem teljesítheti (Nyelvész. iránynézetek U. M. Múz. 1859. 6. l.) Hogy amaz a családositás vagy kebelbeli hasonlítás nélkül nem lehet meg, erre példa, hogy a latin ala, és a német achsel össze nem foglaltatható volna, ha elébb axillá-val a latin nyelv körében egybe nem vették. Így van a dolog: fides és fides: hit és húr, kötelék; így πῆ- és περισμ, német bindan, szanszkit bandh, annus: évkör és annulus: kör, gyűrű, autumnus v. auctumnus és augeo, clypeus: κλέπτω καλοπτό, bellum: duellum stb.-re nézve. (uo. 11. l.)

Ezért folytat heves polemiát az ő methodusa érdekében, most idézett Irányeszméiben „azok nevében, kik a hazai nyelv ismeretének és szeretetének tején táplálkozva izlelik a külföld haladásának nemes italú kelyhét, de mámorában nem osztoznak.“ Itt az ellenfél gúnyos ellenkezésére czélozgatva s azokat viszonzva, kemény szókkal él. (6. l.)

De ad positiv értelmezéseket is. Elismeri, hogy a családositás-hoz tartozik a hozzánk közelebb szított, velünk hányatott népek nyelvének nyomozása is. Így az egykori kozár, ó-kún, új-kún, avar, besenyő stb. nyelvek kutatása.“ Ugy hogy az ily családositás egy szerény körű nyelvhasznalással tartozik felérni (uo. 16.) Maga is megkísért a régi időbe, a skyth művelődés körébe visszatekinteni, midőn a Boethius geometriájának egy példányán feljegyezve talált számnevek egy részét (egy, három, hat, kilencz) a magyar (és rokon!) nyelvekből értelmezhetőeknek találja és bizonyítja.

A fejtegetés több lapra terjed (18—21) és ha csudásan merész összevetések, a szójelentéseknek megfoghatatlan átmenetekkel való összekapcsolásai (például: egy : igit [ügy] : jog, vagy, és a mi még merészebb: egy : igit = jog : igit [sic] és -igit [usque]) fordulnak is elő benne, de nagy készültséget és a nyelvekben nagy jártasságot tanusít.

A bölcselést és hasonlítást is megkülönbözteti. Így szól: „Az ha fő az emelkedéssel, vél választással, ólom megöntéssel (olv-) fehér fényessel s ennek igazolása végett ha u p t heben-nel, put are entscheiden-nel stb. hozattak össze, az nem hasonlítás, hanem bölcselés, az pedig ha fél szavunkat pu oli-val, fészket peszäval, volni-t (val) ollal vetjük egybe, már hasonlítás. Mi a kettő közt a criterium? Az, hogy a nyelvbölcselés a „szólam“-ban a gondolkozó lélek, emez pedig a „beszélő szólamszerv“ szabályait veszi igénybe; mindkettő pedig a bölcséleti nyelvészet vidékeibe esik stb. (M. Nyelv. II. 174.) Példákat hoz fel, de sem az itt elmondottak, sem az utóbbiak a határvonalt elég világossá nem teszik.

„A metaphysicus nyelvész előleges értelmű szóelemek felőli visiójától“ magát idegennek vallja; de azért amannak nézetét lehetségesnek tartja. Az előleges (!) szócsalád-alkotás végelemekig, például egyes betűkig (hang) vezet fel bennünket. Lehetséges is egyes betűknek is, főleg ősvilági gazdag zengzetőkben fogva fel, tapasztalati értelmök; felismerhető és elfogadható ez a nélkül, hogy azok tanához folyamodnánk „kik minden szót apiori jelentéssel általok felruháztó modern betűk parányaiból raktak össze.“

És akarva nem akarva úgy találja a szóelemző és családosító, „hogy egyenesen a természeti okfökre vezettetünk fel s hogy némely vég gyök közvetlenül az anyatermészet emlőiről csügg.“ Így i j e d e l e m szóban az *i* hangzó („visszaszíva ejtessék!“), á j t a t o s b a n a desiderativus *h* hangzó, f e r t e l e m b e n a p h r e g y e t e m e s természeti hang stb., a természet emlőiről csüggő elemek, s ü t é s - b e n a közel tűz hatásának kitett dolog kis nemű sistergését utánzó *s*-ig, h a l á l - b a n a véghörgés obliquus *h*-jáig kell felhatolnunk (uo. 186.). Ide kell jutnunk „ideologiai és phonetikai elemeknek szigoru nyomon követése által“. Ekkép és ide jutván, alkalmat adunk hogy más nyelvek is itt keressék, a miénkben, némely gyökérszavaikat.

Ily származtatásokat lelünk már 1850—51-ben, az említett értekezésben is ily tetszetős elméletet. „Szózatoss állatok nyelvünkben nagy részt mint haris szavokon fogattak és nevezettek el, mint macska (miá!), tyuk (tik), csirke (csr), varju (varny-), holló, kétségkívül horló és így horló vagy chor hangot adó madár.“ Ehhez képest az idegen szónak mond ellene: „óvakodnunk kell könnyedén fogadni el szavaink forrásául azon hasonlóságokat, melyek esetleges

találkozásnál nem egyebek, olykor azonban felette csábosok és még sem valók.“ (ih. 122.)

Ha más nyelvekben nem lennének is meg a mi ilyképen megtalált gyökereink, mi arról nem tehetünk, de elmondhatjuk nemes nyelvünkre alkalmazva a költő szavait: „úgy termél mint égi virág kórótalan ágon, csendes óhajtásból és szübbeli gondolatokból.“

A nyelvészetnek, a külföld nagy tudósai szerint is, „ha az egyes nyelvek gyökeres áthatására, már mint alapra van szüksége: a nyelvnek bölcselő értelmezését mint végcélját kell előtte tartania; hogy az emberzet magasabb kérdései, mint ez is, puszta elvetéssel tova nem utasíthatók, s magok a tudósok is visszatérnek a nagy feladat megkísértéséhez; érzik, hogy ez volt minden korok ihlett nyelvészeinek törekvése, eszményképe, melyet elvetni megtagadása a szellem nagy küldetésének.“ (Iránynézetek. 1.) Ha P o t t „egyelőre reménytelennek véli“, ha B o p p „a gyökök titkát illetlenül hagyja“, ez által ezt a nemes kezdetet „nem általán a tudomány teréről, hanem csak jelen munkáik korlátai közül rekesztették ki.“ Nem ismerik a magyar nyelvet, mely több más nyelvek között „közelebből hű a természeti szökpontokhoz, míg az ismertebb művelt nyelvek előnye épen a mesteri képzettségben mutatkozik.“ Nyelvünkben „csak a képzettségi oldalt fürkészik, doctrinák visszatükrözését kívánják tőle, azt pedig a mi benne önkényt, nagy eredményeket ígérve kínálkozik, az ideologiai és fonétikai elemek kapcsolatának kitünőbb átlátszóságát, sikeresebb nyomozhatóságát, figyelem nélkül hagyják, sőt tagadás alá vonják.“ Így aztán nem juthattak a m. nyelven keresztül a nyelvek értelmezéséhez és eredtetéséhez. E mellett idegen doctrinákat erőltetnek a nyelvre, mint például az „árja értelembe hangszúly“-t.

(Befejezése a következő füzetben.)

IMRE SÁNDOR

Erdély déli határai kijárásáról irt „Napló“ 1741-ből.

— Második közlemény. —

VI. A határelkülönítési okirat tervezete.

„Meggöttetvén 1739. szept. 18. néhai VI. Károly felséges és hatalmas fejedelem és választott római császár úr és a fenséges és hatalmas fejedelem, Szultán Mahmud khán úr, az Ottomanok, Ázsia és Görögország császára között Belgrádon az áldott béke, s megállapítván annak pontjai, a határok kijelölése végett a XIII-ik czikkben két biztos neveztetett ki, t. i. fenséges Lobkovitz herczeg s az általa helyettesített gróf Kollowrát, a nemes Platz gyalogezred alezredese, ugyszintén Merku-Fati Effendi úr, hogy a békekötés IV. czikke értelmében az Erdély és Oláhország közötti határokat egyetértőleg állapítsák meg; de minthogy most a nagy hó miatt a határhavasokra föl nem mehetnek, mind az erdélyi, mind az osztrák oláhországi alattvalók egyértelmű jelentése és megegyezése következtében az említett tartományok határaiul a következő hegyeket állították meg:

„A határok kezdődnek a Morarul nevű hegy legvégső csúcsánál, mely háromszög alakú a Bánát, Oláhország és Erdély között. Innen az Olt felé menve keletre vannak a következő hegyek: Sturn (Erdély 1848. előtti földabroszán: Szuturul), Osslá (Erdély 1848. előtti földabr. Oszla), Siglova (Mersich 1855-ki földabroszán; Sigleova hel mare), a Sil folyó mellett Palatiste (Erdély 1848. előtti és II. József 1786. évi földabroszán: Polatistye), Prislop; itt északra hajolva van a Slimo (II. József és Erdély 1848. előtti földabr. Slimaj), Dillma; ezután a Piatra és Salama hegyen belől keletre Piatra Alba; innen délre hajolva a határ a Lotra folyóig terjed; a Lotra mellett lefelé a hegy lábáig Negován (II. József földabroszában Niegovan) hegy; innen ismét kelet felé

bajolva a határ a Vojnisitza (Erdély 1848. előtti és II. József földabroszán: Vojnasza), Dály a Negru (II. Józsefében D. Niegru) Sztelpuly Nyak hegyre ér, onnan a Riu Vadul folyó mellett az Oltig, a hol Erdély és az egykori osztráknak nevezett Oláhország határának vége van.

„E szerint mindkét tartomány alattvalói a mint régen a mai napig a határok békés birtokában voltak, ugy maradjanak ezután is.“

„Az elől elmondottak hitelességére és nagyobb erejére, mi alólirt biztosok, közegyetértéssel, a nekünk adott felhatalmazások szerint e kettős határkijárási hiteles okiratot a dolog emlékezetére elkészítettük, egyiket török, a másikat latin nyelven, mindkettőnk által aláírva s pecsétünkkel megerősítve, s mint erőset és törvényest egymással kölcsönösen kicseréltük.“

„Junius 4-kén az erdélyi biztosok Nebelschütz, Lobkovitz-ezredbeli alhadnagygyal, mint azon vértés ezredi 40 lovas parancsnokával s száznál többre menő nemessel elindultak a Marga folyó felé az Ottoman biztos és br. Engelshoffen tábornok ő nagyméltósága fogadására; de gróf Kollowrátnak a zajkányi harminczadnál vett leveléből megtudták, hogy a török Effendi Karánsebesből ma nem indul el, hanem a következő nap is még ott marad. Tanácskozáván aztán a bizottság arról: vajjon menjenek-e tovább elébe vagy ne? elhatározták, hogy a Vaskapun túl Bakon nevű falunak a Bisztra folyó mentében levő mezejéig menjenek el, s egyideig megállapodván, az érkező biztosokat ott várják be; a hová este megérkezvén, sátrat ütöttek, s mivel azon nap dél óta nagy esőzés volt, az időt elég unalmasan töltötték el. Ez nap hirül vették, hogy az Effendi jun. 7-én indul el Karánsebesből s az nap csak Ohaba faluig fog érkezni, következő nap a márgai harminczadhoz, onnan pedig nem Nagy-Klopotivára, a hová a menetrend határozta, mert az az országuttól egy negyed órára félre esik, de egyenesen Zajkányra irányozza utját.“

„Junius 6-kán gróf Kolovrát a mi állomáshelyünkre megérkezett, vele együtt —

„Junius 7-ikén visszafordultak Vaskapun át Zajkány falu melletti mezőre, hogy a török biztost ott várják be; csatlakozott a Platz-ezred tüzéreiből egy hadnagy alatt 40 legény a vértés katonasághoz, Múrgánál hagyván mind a vértés lovasok, mind a Springer-

ezrediek oda vezényelt részét. Estve hírül vették küldöttektől, hogy az Effendi ma onnan elindult s Ohábára akar megérkezni.“

„Junius 8-kán este levél érkezett br. Engelshoffer tábornoktól Márgáról, hogy az Effendi egyenesen Hátszegre tart, addig útját meg nem szakítja, s tudatja, hogy az élelmet Zajkányról oda kell szállítani.“

„Jun. 9-kén mindazon szükségeseket, a mik oda össze voltak gyűjtve, kora reggel Hátszegre szállították, s 40 tüzért előre küldvén, csaknem Vaskapuig mentek a török Effendi elé, a vértések, Springer-lovass ezredbeliek és Hunyadvármegye nemességének nagy sokaságával; még pedig elől ment a Springer-ezredi nem rendes katonaság Donát kapitányuk vezénylete alatt; ezeket követte a hunyadvármegyei nemesség br. Naláczy István és Barcsai Ferencz alispán, Zeyk István és Mara Miklós királyi és országos biztosok vezénylete alatt, hozzájuk tartozóikkal; végre hátul jött az említett vértess lovasok csapata Nebelschütz alhadnagy alatt. Tizenkét óra tájatt megérkezett legelőbb a török Effendi előkelő segédei egyike: Molak Niman, s mellére tett kézzel üdvözlővén minket, útját folytatta, s midőn kissé előre haladott, szolgálai közül egyet visszaküldött, hogy kérdezze meg okát, hogy — a mi tiszteletből történt — miért várták őt a Springer-ezred katonasága és nemesség kivont karddal? béke vagy háboru jele-e az? A kinek feleletül adatott, hogy a török biztos iránti nagyobb tisztelet jeléül történt... Szinte egy óra mulva maga az Effendi is megérkezett. Huszonkét megterhelt szekeret és 13 szintén megterhelt öszvért küldött előre, néhány temesvári huszár ment előttük a helytartóval, a kiknek tisztét vette át az eléjük menő Springer-ezredi katonaság és vármegyei nemesség, s azok megállván, a mieink szép rendben helyöket elfoglalták. Az Effendivel volt br. Engelshoffer tábornok ő nagyméltósága is, kiket a Koháry könnyű lovas-ezredből való 40 katona követett. A biztosok a lovon menő Ottoman követhoz és gróf Engelshofferhez csatlakoztak, s egymást üdvözölve, a tábornok menetközben mondá, hogy neki, mint e tartomány kormányzójának kötelessége volt, hogy a mi tisztességet a követ iránt tehetett, megtegye, most már a netalán eshetett fogyatkozásról, s a vendégszeretet és szolgálat csekélységéről bocsánatot kérve, őt ezentulra gróf Kollowrát és az erdélyi biztosok vendégszeretetébe ajánlja, a kikre szóközben rámutatott; a maga részéről

szintén az együttlétök alatt történhetett hibákról bocsánatát kérve, hogy őt és hozzátartozóit jóindulatában részeltette, szívesen megköszönte. Az eközben közelebb jött bánáti katonai kíséretet a mi vértés lovasságunk váltván fel, ez az Ottoman biztos kíséretéhez csatlakozott.

Ezután Zajkány falunál azon mezőre érve, a hol sátraink fölverve voltak, a mig az Effendi kávézott és szerbetet ivott, mindnyájan megállapodtunk, s ott hagyván az őt kísérő bánáti katonákat, a kik egy napi pihenés után tértek onnan haza, s a kiknek az Effendi 20 aranynál többet ajándékozott, mi utnak indultunk. A török biztos Effendi a tábornok ő nagyméltóságával, báró Szentkeresztivel és az egyik tolmácssal egy kocsin, gróf Kollowrát a másik török főemberrel, mint a követ kiváló segédével, a kinek neve Gedüklő Ismael volt, a másik kocsin mentek, s midőn a nap hanyatlóban volt, a hátszegi mezőre, egy ottani sebes folyásu viz mellé telepedtek le, a hová a gránátosok már megérkeztek volt, s mind három biztos sátra elé egy-egy ór, a török biztoshoz egy káplár, egy kápláralj vitézzel és dobossal, gróf Kollowrát elé pedig tisztelével néhány közember rendeltetett; a hol a török követ sátra előtt a tábornok ő nagyméltósága, s valamennyi biztos megállván, megérkeztét üdvözölték, s egymással való rövid szóváltás után kiki a maga sátrába ment.⁴

„A következő nap pihenésre volt szentelve. Tábornok ő nagyméltósága az erdélyi biztosokkal együtt 12 óra előtt kevéssel az Effenditől elbucszandó (a kinek jöveletekor erős dobszó hallatott) a sátorából szintén elébe siető Effendi őt a maga sátorába bevezette s ilyenkor szokásos módon egymással szót váltván: az Effendi ugy nyilatkozott, hogy egymásról ezután se feledkezzenek el; mert a kik csak egy napig látják is egymást, nehezen felejtik, annál kevesebbé illenek nekik, a kik egy évnél tovább munkálkodtak együtt, egymásról megfeledkezni; a mire a tábornok megemlékezése iránt biztosítván az Effendit csak kettőjüket beszélgetve hagyva, mi onnan eltávoztunk.“

„Két óra tájatt az Effendi tudatta gróf Kollowráttal Mahmud tolmács által, a ki mintegy 11 év előtt a Geld ezredben számvivő (Fourir) volt, s az ezrednek mintegy 2000 forintját elkártyáztatván, kétségbeesésében a törökökhöz ment át, hogy látogatására akar memi;

a tábornok ő nagyméltósága azért Mahmuddal együtt az Effendi sátorához menve, ottani rövid mulatás után, dobpergés közt magával hozta az Effendit, a kit néhány szolgálja követett, kettő vagy három öltönye szegélyét hátulról fogta, s őt, a vele szembe sietőt, sátorába vezette, a hol az Effendi és a többiek is leülvén, gróf Kollowrát által tisztelettel fogadtattak, s különböző eledelek adatván fel, azokból az Effendi kanállal vett, rá kávéit ivott, s azután elbucszva, a tábornok ő nagyméltóságát majdnem kocsijáig kísérte s ott tőle szerencsekivánatok között elbucszott.“

„Junius 11-kén gróf Kollowrát tudakozódott az Effendiné elindulása napja iránt? s ha elindul, mikor zándékozik azt tenni? hogy öszvérekről gondoskodhassék, mert ő is fél óra mulva elindul. Nyomban intézkedés tétellett az elindulásra, az elindított tevéket mi is nagy sokasággal követtük, s hamar megérkezettünk Bács faluba. A Sztrigy vize melletti erdőből elének jött néhány nemessel gróf Kornis Antal, hunyadvármegyei főispán, s meghivta az Effendit, hogy a fák között felvert sátor alatt kissé pihenjen meg; az elfogadta, mi követtük, s szőnyeget terítvén a földre, a szőnyegre párnát téve, a követ és főtörökök, gróf Kornis és a biztosok leültek, s fél óráig mulattak ott, a mi alatt kávéval és tortáival kínálták meg a vendégeket. A gróf inasa egyik kezében a csészét, másikban óntángyérban tortát tartva, a mint reszkető kézzel a kávé az Effendinek nyújtotta, a csésze a tálczából kicsuszott s a kávé előmlött. A gróf pirogatni kezdette az inast, az Effendi megjegyezte, hogy náluk soha ilyesmi nem történik, s ha mégis megesnék, csak véletlenségnek tartatik. Innen kocsikra és lóra ülve a megyei nemesség és gróf Kornis fényes kíséretével átmenvén a Sztrigy vizén levő hidon, a mi Barcsai Gergely zarándi főispán Piski nevű birtokán van építve, maga Barcsai úr nagy számu nemestől körülvéve szembe jött, az Effendit és biztosokat ebédre meghivta, mi készséggel elfogadtuk, s udvarába bemenvén, a törökökkel együtt a kert fái árnyába vezetettünk, s kevés szóváltás után, előkészület tétellett a törököknek étkezésre. Ezek felhányt földhantra terített szőnyegekben félkörben ültek, a középpont körönded alakú bórrel volt beterítve, mely abból földabroszként emelkedett ki, s így volt fölrakva rá az étel, körítve darabokra metszett kenyérrel, melyet falatokra tördelve, a feljül fejér ónnal bevont tálba ujaikkal mártogattak bele. Hozatott fel számukra

válogatott gyümölcs is. Mi őket ott hagyva, a Barcsai úr ebédére mentünk, s bőven de sebtében s csak kapdosva ettünk, nehogy a gyors ebédléshez szokott törököket feltartóztassuk, vagy nekik — ránk nem várakozva — alkalmat adjunk az elindulásra. Majd Szászváros felé utnak indultunk, melynek határszélén már sokan várakoztak ránk, hogy a török biztost tisztelettel fogadhassák. A város polgárai lovon jöttek ki, hogy a nemesek kísérei tisztét átvehessék. Ezek a várost egy oldalról mosó kis folyamon ott vezettek át, a hol már a sátrak fel voltak verve. Az éjet itt töltöttük el nyugodva. A város tisztviselői a nekik megküldött Jegyzék szerint ételről és a lovak tartására szükséges szénáról és zabról gondoskodtak.“

„Junius 12-kén 9 óra tájatt utrakelve a Fel-Kenyér nevű folyó által körülvett mezőn egy negyed órát mulattunk; ez alatt a törökök kávéztak, mi kész utravalónkból reggeliztünk; azután utunkat folytattuk a szászvárosi polároktól Szászsebes felé mintegy mérföldnyi távolságra kísérve, a hol az élénk jött szászsebesiek fogadtak s a városon kívüli mezőre vezettek, s ott junius 13-kát pihenve töltöttük el.“

„Junius 14-kén nagyszámu szászsebesi polgár kíséretében utnak indultunk Szerdahely felé, a hová mielőtt megérkeztünk volna, a mezőn egy kút mellett épített kis hajlékban megállapodtunk addig, míg az Effendinek kávét főztek; azután Szerdahelyszék határához érve, azon szék királybirája és a vidékről összegyűjtött lándzsás és puskás parasztok által zászlóval fogadtattunk; a szászsebesiek innen vissza bocsáttatván, mi Szeredahely mezővárosba érkeztünk s a mezőn, a város feletti kis halmon, készített állomásunkat elfoglaltuk. Másnap a szerdahelyiek közül összegyűjtött kísérettel a szék határából kikísértetvén, csak azon katonai csapat kíséretében, mely Vaskapunál rendeltetett volt ki a török követ kísérésére, megérkeztünk Kereszténysziget nevű faluba, melyet a németek Grosau-nak hívnak, s ott a folyam mentében, a falu feletti térségen sátrainkat fölvertük.“

„Junius 16-kán 10 óra körül az Effendi gróf Kollowráttal, a Lobkovitz herczeg kocsiján, Molaj és Gedüklü törökök, br. Szentkeresztivel a gróf Platz kocsiján, melyeket Szebenből küldött nemes vérü lovak vontak, mentek Nagy-Szeben felé, melynek határára érkezéskor eléjük jött e város egyik senatora, egy tömör őszszakálu

tisztes öreg férfi, a török követ üdvözlétére kirendelt majdnem 30-ra menő mivelt szebeni polgárral, a kik küldetésöket teljesítvén, a disznódi kapun a városba bementünk. Az őrsegek mind a kapunál, mind a főtéren, sőt az Effendi török biztos szállásán is dobszóval s kivont fegyverrel fogadtak, a kíséretül rendelt Lobkovitz-ezredbeli nehéz lovasok csapata Schellenbergen, mint kijelölt állomáson állapodott meg s ott maradt. Csaknem az egész város népe az utczákon egybe volt seregelve, az ablakokból épen délben mint nevezetes látványt bámulták a biztosok érkezését; a tömeg kíváncsian tolt az Ottoman biztos szállása felé, a Rizskása-utczabeli Kinder-féle házhoz, a honnan aztán a közönség haza, a biztosok szállásaikra osztak el. Elfoglalván a számára készített szállást az Effendi, az ország kormányzója br Szentkeresztli által azonnal üdvözölte, a ki azt tolmácsa által szintén viszonzta.

„Junius 17-kén gróf Kollowrát br. Szentkeresztivel az Effendihez mentek, a kivel beszélgetésközben a gróf érintette, hogy jó lenne szórakozás végett valamely mulató kertbe menniök; mert úgy vették észre, hogy sem az Effendinek nincs szándéka elébb látogatni meg a helyettes parancsnokló tábornokot, sem annak az Effendit, de valami mesterséggel szerették volna mintegy kicsikarni azon tiszteletet, hogy az Effendi látogassa meg elébb a tábornokot, még pedig úgy, hogy ha a barbár üdülés végett valahová kiment volna, a hol Platz tábornoknak is megegyezés szerint jelen kell vala lenni, ebből következtethető lett volna, hogy előbb az Effendinek kell a tábornok meglátogatása által a tiszteséget megadni. De az Effendi ennek neszét vette, s kijelentette, hogy ő nem mulatni, hanem dolgozni jött ide. Itt sok ember és nemzet lakik: görög, örmény, török, ezek olykor ellátogatnak Konstantinápolyba, s elterjeszthetik a portán azt a hirt, hogy a biztos itt mulatsággal, nem a rábizott ügy eligazításával foglalkozik. Erre a gróf megjegyezte, hogy jó lenne hát — ha tetszenék — dologhoz kezdeni; a mire az Effendi viszonzta: nem azért kell dolgoznunk, mivel tetszik, hanem mert tartozunk. Én már — ugymond — a minek munkába kellett volna vétetni, el is készítettem, s a mint ezt mondá, egy magávalhordott táskából kivett egy iratot (*Instrumentum*) s megmutatva azt, mondá: ez az a munka, melyről ő szólott, átadta a tolmácsnak megmagyarázás végett, a ki azt nagyjában így magyarázta meg.

„Mint hogy a havasokra a nagy hó miatt fölmenni s mindkét tartomány határait jelekkel újból elkülöníteni nem lehet, ez okból mindkét tartomány alattvalóinak (a kiket a török biztos is komolyan megkérdezett) jelentése alapján abban lőn a közmegállapodás, hogy a Morarul nevű hegytől kezdve, mely a Bánátot is elválasztja Erdélytől és Oláhországtól, a régi határookban, a melyek szerint mindkét birodalom lakói földjüket békésen és ellenmondás nélkül birták, az Oltig legyen a határoknak ez a megkülönböztetése. Erre br. Szentkereszti azt mondá: Az Oltot nem lehet oly határral kijelölni, a meddig, mert ez a dolgot nem fejezi ki elég világosan, mint hogy ott a határt alkotó hegyek meredeken végződnek, s attól kezdve az Oltig befelé nagy kifelé tekervényesen gondolhatók a határok, következőleg a terület kissebbedése által valamelyik fél megkárosul. Ezért mint hogy a Bánáttól kezdve, azon határ, a melytől, t. i. a Morarul hegy kijelölten beigattatott, úgy itt is, a hol a határok megszűnnek, valamely hely külön s név szerint megjelölendő, s határral a meddig szó teendő. De itt nincs hegy — jegyzé meg az Effendi. Ha nincs is — viszonzák az erdélyi biztosok — van olyan hely, a mi eddig is a határt alkotta, t. i. egy patak, mely az ottani hegyszorosokból tör ki s az Oltba foly, a nép Riul Vaduluj-nak mondja. Ő nem tudja ezt — jegyzé meg az Effendi, — s folytatólag kérdé: nem az a hely e ez, a hol a császári felség részéről egykor őrállomás (Post) volt? De az — felelék az erdélyi biztosok — s ma is tényleg meg van. Az Effendi ekkor hívatta a görög nemzetiségű krájovai tanácsost, a kiről fennebb is volt emlékezés, s kérdezte tőle: ismeri-e a Riul Vaduluj nevű helyet? s ha igen, nyilatkozzék: ez e az, a mi Erdély és Oláhország határát átmetszi? A kérdezett igenlőleg felelvén: az Effendi a megjelölt patakot az általa készített fogalmazványba azonnal saját kezeivel bejegyezte, s azt tette azon határrá, a meddig.... mondván: hogy már mások is vannak Oláhországból jelen, a kiktől bővebb felvilágosítást fog kérni. Gróf Kollowrát kérte e fogalmazványt, hogy fordítsa le, meg is nyerte, s az átadatott Krainitz tolmácsnak.

Mielőtt elváltak volna az Effenditől, a gróf megemlítette előtte a neki adni szánt tiszteleti ajándékot.

„Junius 18-kán Krainitz tolmács az Effendihez ment, s őt a helyettes parancsnok-tábornok nevében szórakozás végett valamelyik

mulató kertbe meghívta. Ez észrevette a czélt, s karjánál fogva megragadva a tolmácsot, neki ki az ajtó felé utat mutatott. Ő — ugymond — a török császár biztosa, a tábornok pedig csak a császárné embere; ezenkívül ő nálanál hazájában is kitünőbb rangfokon áll, (értette Platz grófot.) A tábornoknak kell vala őt elébb, mint idegent felkeresni, s nem neki őt, -- ilyeket s hasonlókat hozott elő. S nem birván elfojtani haragját, kevés hija volt, hogy azonnal el nem ment a városból s nem tért vissza hazájába, minthogy már cselédségének is megparancsolta volt az utra készülődést, s azok málháikat összeszedni, az öszvérekre a terheket felrakni s az elindulást siettetni meg is kezdték volt, s a föltett szándék valósult volna is, ha azt Platz tábornok észre vevén, meg nem kérte volna gróf Kollowrátot: engesztelné meg az Effendit s birná megmaradásra; a ki azonnal Molah főtörökhöz sietett s annak segélyével kieszközölte, hogy az Effendi szándékától elállott. Ezután Platz tábornok mentegette magát, a hibát a tolmácsra hártván, a kinek ő semmi ily megbizást nem adott, s tettéért meg is feddette. A barbár azt felelte rá, hogy ez mind utczáról szedett hazugság . . . Estve felé a tolmács által kérdezte az Effendi: kész e már az általa átadott fogalmazvány fordítása? válaszul azt kapta, hogy még nem kész. Ugyanazon nap br. Szentkereszti tanácskozott a kormányzóval: mi módon, s ki nevében lesz átadandó az Ottomán biztosnak a tiszteleti ajándék?

„Jun. 19-én a tolmács elhozta a török okirat német fordítását, de mivel hiányos volt, megigazítás végett neki visszaadatott, hogy azután mind a katonai, mind a polgári biztosokkal közölhető s azok által megbirálható és megérthető legyen.

„Jun. 21-én elhozván a tolmács a megigazított német fordítást, gróf Kolowrát és br. Szentkereszti az Effendihez mentek vele, s tudatták, hogy az a dolog érdemében a valósággal semmi ellenkezőt nem tartalmaz, de kötelesek azt küldőiknek megírni; mert Lobkovitz herczeg meghagyta volt gróf Kolowrátnak, hogy távollétében gróf Platz helyettese tudta nélkül semmit ne végezzen, tehát vele ezt is közölnie kell. Az Effendi pedig ugy nyilatkozott, hogy ő a szóban levő ama határra nézve: a meddig (ad quem), t. i. a Riul Vadulujra nézve az oláhországi határszéli lakósoktól bővebb felvilágosítást kért, s azok felelete tegnapi beszélgetésökkel egybehangzó volt, s azok állítása szerint is mindkét birodalom lakosai területeiket a mostani

határok között békeességben bírták, tehát a határok elkülönítéséről szóló iratot a meglevő fogalmazvány rendje és tartalma szerint kell kiállítani és kiadni. Minthogy pedig abban Lobkovitz hercegről említés van téve, a mennyiben a császári felség neki tette kötelességévé a határelkülönítésben való részvételt, de ő nagy dolgokkal lévén elfoglalva, azt gróf Kollowrátra ruházta át, róla nem kell említést tenni, de elég megmondani, hogy ez egyezkedés — gróf Kollowráttal történt. Erre az Effendi megjegyezte: Nem azért történt ez így, mintha az lenne a felhatalmazott, a kinek felhatalmazását elé is mutattad; de minthogy ő ide jönni nem érkezett, azért helyettesített tégedet, a dolog tehát úgy irandó meg, a mint történt. Ekkor az Effendi előtt ajánlatba hozták e szövegezést: meg parancsolta Lobkovitznak, e helyett jobb lenne ezt írni: felhatalmazás adatott Lobkovitznak. Ezt az Effendi elfogadta. Erre gróf Kollowrát megjegyezte, hogy a fogalmazványban a királyné ő felsége czime sincs kellőleg kifejezve, neki kötelessége gondoskodni, hogy az pótoltsassék s a királyné ő felsége czime abba egész teljességben beigtassék. Az Effendi beleegyezett, de azt kívánta, hogy a török császár neve tétessék elől. Gr. Kollowrát erre úgy nyilatkozott, hogy ő azt a maga hatalmából meg nem teheti, hanem küldőinek tudtára adja. Erre az Effendi megjegyezte: hogy az másképp nem lehet. Br. Szentkereszti ezt tette hozzá: a török biztos tegye az ő iratában a császár nevét elől, mert az az ő ura, mi a mint ezt tenni kötelességünk, az első helyet a mi királynénknak adjuk. Erre a török biztos fejét rázva ezt felelte: Jó k azaz: Nem! mert a császár császár, a királyné csak királyné, hanem ha így írják: Azon szerződés szerint, mely VI. Károly római császár sat. s azután az ő következője, a királyné között volt. Mindezekre nézve hivatkozás történt az erdélyi fejedelemség mindenik biztosa által küldőikre, gróf Kollowrát által gróf Platz tábornokra, br. Szentkereszti által Erdély kormányzójára.

„Mielőtt onnan eltávoztak volna, üzenet jött az Effendihez gróf Platz helyettes parancsnok-tábornoktól, a ki kijelentette, hogy szándéka van őt meglátogatni s üdvözölve vele némelyekről szólani, s ebéd után hozzá jövetelét tudatta. Az Effendi azt válaszolta, hogy szívesen látja, s utána tette, hogy ezt eddig is meg kellett volna tenni, hat . . . e szó többi részét tagjáratással s ujjainak hányó-vető mozdulatával fejezte ki.

„Székely Elek, Kmita János és Ritter Dániel erdélyi biztosok panaszoltak br. Szentkereszti előtt, hogy gróf Kollowrát, őket mellőzve egyedül egyezkedik úgy az ország határai, mint azok elkülönítéséről készült irat felett, s br. Szentkeresztit sürgették, hogy e panaszukat és sérelmököt mint elnök orvosolja meg s gróf Kollowrátnak terjessze elébe, különben ők maguk adják neki elé, s ha orvosolva nem lesz, panaszukat a kormányzónak fogják megtenni, minthogy őket az ország KK. és RR. nem küldötték ide festett vézna báboknak, hanem azért, hogy a miben képesek, ők is a tanácsban részt vegyenek, a miben nem, legalább tanuljanak, másoknak jövőendőben használni fogván. Br. Szentkereszti átlátta, hogy a panasz nem alaptalan, ígérte, hogy eládjá annak, a kit az illet, s tudatta velök, hogy ő nem általuk figyelmeztetve, de véletlenül midőn az Effendit meglátogatta, kétszer is ott találta gróf Kollowrátot, hogy az elősorolt értekezletben és beszélgetésekben részt vett.

„Délután 4 órakor megérkezett kocsin gróf Platz tábornok Lobkowitz Károly herczeggel, atyja ezredének őrnagyával, gróf Steinbachchal, ugyanazon ezredbeli ezredessel, gróf Ariosti, Platz gyalog ezredbeli ezredessel s más katonatisztek jeles kíséretével őt, vagy hat kocsin az Ottoman követ meglátogatása végett, a kiknek közeledését a mint a barbár észrevette, rögtön eléjük ment palotája ajtójáig s őket szobájába vezetvén, kölcsönös szerencsekivánatok után, egy szinpad alakjára készített szőnyeggel betakart s párnával megakart kerevetre hirtelen leulván, a már ülő török, Effendi mellett helyet foglalt gróf Platz tábornok, gróf Kollowrát, utána Lobkowitz herczeg, azután gróf Ariosti és gróf Steinbach; mások, a kikkel a szoba tele volt, állva maradván, a kiknek szivesen fogadása tekintetében a barbár nyájassága semmit el nem mulasztott; mert mindenkinek (a főbbek közül valamennyinek) elegáns selyemkendőcskéket függesztve mellükre, különbéle válogatott edeledeket és italokat: kávé, serbetet, mellé pipát és dohányt s az udvariasságnak barbaroknál szokásos más kedveskedéseit mutatták ki irán'ok szolgálái s hosszab egymással való beszélgetés után, midőn eltávoztak, az Effendi messzibb kísérte őket, mint jövetelökkor.

„Elég tétetvén e szerint azon kívánságának, hogy a tábornok jöjjön elébb s üdvözölje őt: más napra az Effendi is elhatározta, hogy gróf Platz tábornokot meglátogatja. Arany és ezüst mivű nye-

reggel felkészített nemes vérű lóra ülven, megelőzve egy taréjos csaus által négy kengyeltartó szolgál között, a kiknek kettője a zablát, kettője kétfelől a kengyelt fogta, s többi szolgálai követték, a gróf Kollowrát szállására ért, a hol nemsoká múlatva, a gróffal együtt kocsin mentek el a helyettes parancsnok tábornokhoz; menetközben a katonasereg mindenütt puskájokat fölemelve, dobszóval tisztelegtek elannyira, hogy zúgott bele a hely; a mint a palota felé közeledtek, az ajtóig eléjük sietett a tábornok s nagy tisztességgel fogadva őket, szobájába bevezette, a hol kanapéra ültek, első helyre az Effendi, mellé a parancsnok tábornok, utána Lobkowitz herceg, más oldalon gróf Kollowrát, gróf Ariosti, azután br. Pongrácz, Kizing főhadibiztos, gróf Steinbäch és br. Szentkereszti, valamint a többi biztosok és tiszték, a kik nagy számmal gyültek össze; s midőn a beszélgetés elkezdődött, ime az asztalra kávé, válogatott eledelek, s czukorral készült más finom étek hoztattak fel, s miután a kinek tetszett, kávéját megitta, étel és eperből s mandulából készült s ezüst és kristály poharakban különböző italok hordoztattak körül, s miután csaknem félóráig folyt a beszélgetés, az Effendi felkölt és elindult, a tábornok őt a palota lépcsőjéig kísérte, s visszamenetele alatt az őrségek dobpergés közt ismét az elébbi módon tisztelegtek.

Jun. 23-án az erdélyi biztosok gróf Kollowrát szállásán gyülven össze, a tolmácsosal együtt az Effendihez mentek, a hol a töröktől németre fordított fogalmazványt — a török fogalmazványnak vissza adása után — ismét törökre fordítván azért, hogy külséjék, hogy helyesen fordított németre, az Effendi figyelemmel kísérése mellett összeolvasták, összeolvasás után egymással kicserélték, addig míg Dobner hadititkár azt latinra átfordítja, a mindkét részről való bizalmatlanság elkerülése végett rátették az iratra saját pecsétjüket.

„Az Effendi gróf Platz tábornoknak és Lobkowitz hercegnek ajándékot küldött.

„Jun. 24-kén a kormányzóné az Effendit meglátogatni ohajtván: ez a következő nap délutáni 4 óráját tűzte ki fogadására.

A kir. kormányzék meghagyása következtében br. Szentkereszti az Effendinek szánt tiszteleti ajándéokra a tartományi pénztárból 500 aranyot kapott, s vevény mellett átküldötte gróf Kollowráthoz, hogy ő is 500-at vevén ki a kamarai pénztárból, a királyi felség nevében, a törökök közt állásuk és rangjuk szerinti arányban ossza ki.

E napon az Effendi fölkereste gróf Kollowrátot, s rövid ideig nála maradt.

„Jun. 25-kén a kormányzóné sok német főurinóvel az Effendihez ment, a kiket az szokott módon fogadott, s e közben megérkezett gróf Platz tábornok számos katona kíséretében. A Dobner által kidolgozott határelkülönítési irat közöltetett a kormányzóval.

„Jun. 26-kán az Effendi Mahmud tolmáctól ajándékot küldött br. Szentkeresztinek, a mi egy basai dohánytartó (*Fasciculus*) volt, két dohánytöltővel és két hosszú csővel, melyek egyike (a mint ő izente) a Sinai hegyen termett, és néhány bivalhúsból készült kolbászból állott.

„Gróf Kollowrát a többi erdélyi biztosok mellőzésével csak br. Szentkeresztivel állapította meg az Effendinek szánt ajándékot, a mi egy jókora nagyságu gyémánt volt (fennebb volt már említve), hüvelykújjra való arany-gyűrűbe befoglalva. Br. Szentkeresztij kijelentette, hogy ő az átadásban biztos társai nélkül részt nem veszen. Ezek gr. Kollowráthoz mentek, s kifejezték, hogy az ország Rendei őket is biztosokká nevezték, s tőlük is számot kérnek majd az 500 arany tiszteletdíj mire fordításáról; ezért nekik is jelen kell lenni a tiszteletajándék átadásánál. Gróf Kollowrát azt válaszolta, hogy az Effendi nem akarja, hogy más jelen legyen, mint ő és br. Szentkeresztij. S ha ő ezt akarja, a gróf nem ellenkezhetik benne. A biztosok tehát megkérdeztették az Effendit a dolog iránt, s az bele egyezett, hogy a kik a bizottsághoz tartoznak, mind jelen lehessenek. Hozzá ment tehát az egész bizottság, s kevés szó előbocsátása után, s miután az Effendi a nekünk rendeltetett határelkülönítési iratot saját pecsétjével — a mi nem viaszból volt nyomva, de tentába mártva nyomatott rá a papírra — megpecsételte, a szolgálakat mindkét részről kiküldvén, gróf Kollowrát a királyné és erdélyi fejedelemség nevében kijelentette, hogy — ha meg nem vetné — neki némi tiszteleti ajándék adása határoztatott, s e szókat mondva, a gyűrűt tartójából kivevén, az Effendinek átadta. Az semmit nem habozva elvette, s megköszönve, újjára húzta, de igen nagynak mondván, gróf Kollowrát megkicsinyítését ígérte. Beszélgetésekben a szebeni polgármester és néhány szenátor megérkezése megzavarta. Ez alkalommal — a mint említve volt — a többi törökök és szolgálai között is ajándék osztatott ki, melyek kimutatását a bizottság jegyzője szintén Naplójához zárta

(Befejezése a következő füzetben.)

Arany János lyrai költeményeiről.

— Második közlemény. —

II.

Nemzetünknek az 1849. év közepétől egészen 1861-ig tartó szomorú hangulatát semmiféle forrásból meg nem tanulhatni alaposabban, mint az Aranyinak és Tompának ez időben írt lyrai költeményeiből. A mély lehangoltság, a gyászos napok zsibbasztó hatása általában minden magyar költő lantján visszazeng: de senkinél sem olvad e lehangoltság annyira a mélabúba, a jövőről való teljes lemondásba, kétségbeesésbe, mint kivált az Aranyén. A nagy rázkódás után tompa fásultság foglalta el a kedélyeket. A láthatár a vihar megszűnte után is folyvást borús, sötét volt. Ki tudott volna a hazafi-bánat e súlyos napjaiban csak némi reményt is táplálni, főleg ha oly iszonyuan teljesült félelmes aggodalma, rettegése, mint a hogy azt Arany érzé. S neki, az ő túlérzékeny lelkének, a mindenkivel közös hazafi-bánat mellett jó barátja halálát is keseregnie kellett; azért, ki a nemzet bálványa volt, ki neki a Parnassuson utat nyitott, a kin annyi szeretettel, sőt bámulattal csüngött: a Petőfiét. Egyébiránt e nagy költő halála vagy eltűnése a forradalom bukását még tragikaibbá tette nemcsak jó barátai, hanem — mondhatni — az egész nemzet előtt. Arany most látható igazán teljesülve szomorú sejtelmét, mely abban a pillanatban fogta el, mikor a Petőfi első üdvözlő költeményét olvasá. Hányta-vetette az öröm hulláma, s mint a túlérzékeny szivek, az öröm bármely nagy fokán, a meglepetés bármily szokatlanságában is, sejteni látszott az ellenkező véglet körvonalaít, melyek a mint teljes valóságukban kibontakoztak előtte, mintha azt a meggyőződést érlelték volna meg elméjében, hogy ő az isteni végezésnek oly kiválasztottja, a ki képtelen az örömet a maga teljességében él-

vezni, mert a bánat borúja mindannyiszor tönkre teszi a láthatár derűtségét. Ime a Petőfi barátsága mint egy szép álom tűnt föl neki — s most oly hamar vége mindennek. A fájdalom, a lelki rázkódás oly nagy volt, hogy a költő — mintha nem merete volna magát átengedni teljesen e szivettépő felindultságnak — először a kétségbe menekült: hátha nem halt meg ő, s a hír hazud? . . . Hét vagy nyolcz költeménye vonatkozik e szép emlékre. Még harmincz év mulva is érzi e veszteség nagyságát s azt hiszi, hogy a régieknél már mythologiai alakká lett volna, de nálunk is, mint egy közös eszme száll firólfira az ő hatása. A Plevna című költeményében, a hol a győzről elmélkedik: önkéntelenül megújul előtte Petőfi emléke ¹⁾ s felkiált:

Ha volna költő — volna Ő még,
Kit vágyunk holtan is keres.

A vészes vihar elzúgása után, a veszteség égető hatása alatt azonban sok kellett ahhoz, hogy a felkorbácsolt érzelmek lehiggadjanak. Vagy két-három költeményében még ódai magasságban szárnyal. A lantos, Letésem a lantot címűek a lyrai hevülés magas fokát mutatják. Az elsőt — úgy látszik — épen talán a felindultság első hevében írta, mert az előttünk elhúzódó képek szokatlanul erősen színeztettek, a melyekbe eszményi alakként foglalja a bűjdosó költőt, a kinek „lantján a szellem-égbe hágott s átteremté e viselt világot!“ A Névnapi gondolatok, s az Emléklapra már inkább a panaszz, vagy a kitombolt fájdalom elegiáját zengik, közben-közben erősebb szárnyalással. Nevenapját kedves halottainak szenteli s meggyújtja az emlékezet szövétnekét annak a lángszellemnek is, a kinek eltűnése még mindig kétes, mint az üstökösé, a melyet „élők nemzedéke egyszer lát s azontúl nem lát többé soha.“ Az Emléklapra címűben Petőfi nejét akarja vigasztalni, kinek oly méltó gyásza van mint houleánynak, s mint özvegy, árva nőnek: ámde képtelen erre. Honnan nyújthatna vigasztalást ő, mikor maga is oly igen rá van szorulva. Már nincs reménye, hogy a hír való ne legyen, el is hallgat végkép, s a nemzet csak titkon sóhajtja nevét. E titkos sóhajt oly szépen fejezi ki Arany:

¹⁾ Mintha azt akarná mondani, a mit Lévy oly szépen mondott Arany emlékezetében, hogy ha méltán akarná követni az ének: e perczben a ő lantja kellene.

Nevét se hallom. Mintha el lehetne
 Feledni azt, alig említi ajk;
 De a nemzet szívében eltemetve
 Érzem s megértem a titkos sohajt:
 „Fog-e zendülni még költője lantja?
 S ha fog zendülni síkon, bérceken? . . .“

Ez a mikor kérdése rendkívül kínzó, mert nincs rá remény-
 ség: de a fájdalom lassanként enyhülni kezd. Ott, hol a költő nyug-
 szik: bizonyosan minden csepp vér új virágot növesztett, s több madár
 is zeng ott a ligeten. De mégis hátha magánosan bolyong? . . . E
 gondolattól sokáig nem tud szabadulni. Az Egressy Gábor visszatér-
 tén érzett örömét is megzavarja a „közös“ jó barát hiánya s ama
 „képtelen reménynyel“ csalogatja, hogy hátha még ő is eljön s meg-
 zendíti lantját . . . Csak az Emlényekben írja, hogy már hiába költ
 neki a hír mesét: jól tudja, mit jelent ez ellenmondó beszéd. Maga
 is úgy lehetett eleinte, mint a hogy a következő sorokban énekl:

Igen, a hír haláloz
 Kimondani haboz,
 S hogy a nehéz követség
 Nagyon zokon ne essék,
 Szavában ingadoz.

A remény csak csalóka fény alakjában látogatja meg, de ez is
 azonnal eltűnik megjelenése után. Mind hiába is suttog már a hír:
 őt már nem bántja az Egy gondolat. Nem volt közénk való: ez
 éleszti fájdalmát, de ez hint rá balzsamot is. Szelíd emléke meg-meg
 látogatja, s úgy tetszik neki, mintha egy-egy ecsetvonást a régi jó
 barát tenne rajzán, mire ő öntudatlanul kiált föl:

Övé, — — ez itt övé:
 A szín erős, nem illik együvé!

A Petőfire vonatkozó költeményeken kívül vagy húsz más köl-
 teménye van Aranyinak, a melyekből a legmélyebb hazafi-bánat sóhajt.
 Ezekre el lehet mondani, hogy a nemzet vesztén búsongó fájdalom
 sohasem nyilatkozott több gyöngédséggel, mélyebben, mint e művek-
 ben. Tompának néhány allegóriája állítható csupán e művek mellé,
 s általában a lyrikus Arany sokban hasonlít Tompához a forradalom

után. Mindkettőt csak hazánk sorsa érdekli, a melyet kezdetben egyik se lát oly elhagyatottnak, mint később. Tompa biztatja a költöket, hogy vigasztalják a nemzetet: Arany szintén úgy hiszi, hogy a politikailag elnyomott nemzetet fentartja a nyelve. Azért mondja:

Föl, merész versenyre, kinek az istenség
Nyújtá dallamos ajk s honi hárfa kincsét!
Zengjen, a ki zenghet.

De a reménynek e vékony fonala kevés ideig tartott. Arany is, Tompa is ízenként érzé zsibbadni érzéseiket, hogy a teljes elfásultságba essenek. Arany azonban változatosb, a conceptionnak többféle alakjában meg tudja testesíteni érzelmeit: Tompa az allegoria mezején alig tudta másba öltöztetni eszméit s e mellett néha kevésbé sikerült képből állítja élénk a célzott eszme hordozóját. Aranynak egy pár allegóriája az efféle genrenak első rendű terméke s méltán hasonlítható össze a Tompa legszebb allegóriáival. Tompa önmaga táplálja lyrai hevét: Arany szabadulni kívánna tőle, mert „hajlama, iránya ellenére lett subiectiv költővé.“ Tompa mint lyrikus aratta legszebb babérait. De másfelől Arany is ép oly kevésbé tudott az őt kísértő gondolatoktól menekülni, mint Tompa: mindkettőnek fájdalma nőtt az idővel. Csakhogy Arany enyhületet talált abban, hogy nemcsak egymaga szenved: Tompa maga írja, hogy neki ez nem nyújt vigasztalást. A mily egyformán érezték a nemzet pusztulását, a melynek Tompa egy pár művében oly szokatlanul merész hangot adott: ép oly egyformán látták a költészet, az irodalom süllyedését, a mi táplálta elkeseredésüket. Egyformán elvesztették bizalmukat; csakhogy Arany szelíden zsémbelt a „mezítlábos kamaszokra“ s tanítani akarta őket: Tompa botot szeretett volna rájuk fogni. Arany legalább e tekintetben hamarabb kezdé visszanyerni reményét: Tompa az egész ötvenes évek irodalmát csak „rángatózás“-nak nézte. Még külső életükben is sok hasonlóság van. Mindkettő távol él az irodalmi középponttól: de Arany mégis elég gyakran elrándul oda, Tompa ellenben a nagyvárosias affectáltságtól színét sem kívánja látni a fővárosnak, hol — mint mondja — az írók nem tesznek egyebet, mint folyvást czivakodnak. Mindkettő sokat küzd a betegséggel: de Arany békével tűri, Tompa rendkívül türelmetlen, ő exaltáltabb véralkatú. Aranynak, ha költői ihlete megbénul a testi szenvedésben, nyugtalan szelleme más

foglalkozást keres; Tompa teljes fásultságba, tétlenségbe süllyed. Tompa elégedetlenebb, indulatosabb; örül vagy boszankodik, nevet vagy sír, mindig egész hevével nyilatkozik, mint Petőfi. Arany megelekedőbb, de folyvást sovárgó, aggódo, töprengő, magába zárkózott, önmagát emésztő. Arany búskomolysága majdnem állandó hangulat volt: Tompa, kivált fiatal korában, a vídor emberek közé tartozott, a kik egész társaságot egymaguk szoktak mulattatni. Arany boldog családapa volt mindvégig: a Tompa családi boldogsága sohasem volt igazán teljes. Arany simulékonyabb, összeférhetőbb természetű volt: Tompa hirtelen haragú s boszús. Mindkettő évekig foglalkozott a megsemmisülés, a halál gondolatával, évekig készült a nagy útra. Tompa önmaga sietette, annyira türelmetlenül várta: Arany az isteni végzet intéző kezére bizta magát s nyugodtan, némi fásultsággal várta a végső nyugalmat. Még a gyermekük elvesztével érzett fájdalomuk is oly hasonlót teszti őket; ez rendíti meg végkép bizalmukat az élet iránt: de Arany balzsamot talált sebére a munkában, a mire Tompa képtelen volt. Aranynak megmaradt a remény egyik horgonya másik gyermekében: Tompa — úgy hívé — mindent veszített. Arany ekkor is önmagában évődött, mint írja: a világra és az emberekre nem haragszik, de azért szeretne tőlük menekülni; Tompa éles ingerültséggel kel ki különösen leveleiben az emberek, a világ, a sors ellen. Arany legfőlebb humorba csap, mi ugyan nem kevésbé fájó, de talán mégis csillapítóbb, enyhítőbb. Tompa erősebb ragaszkodású s hevesebb: Arany higgadtabb, s mint az álló víz, mélyebb, zavartalanabb, nyugalmasabb, mint költészete, lyrája.

Valóban Arany Jánosnak főntebb említett huszonöt lyrai költeménye, a melyek mind a nemzet gyászát zengik, még a legmagasb szárnyalásban is a mélységnek, erőnek nyugalmit, fenségét mutatja. A költő lelke oly kietlen, mint az elhagyott sír: de rémekkel népesül meg, a melyek csak lassankint távoznak tőle. Mindent: embertársait, családját, hazáját, önmagát e kietlenség érzetével nézi. Hite megtört, a melyet a nemzet és saját élete iránt táplált: de azért kis fiát vallásosnak óhajtja nevelni, mert sokszor a vallásnak kell a mérlegen állnia, mikor az erény és becsület megtiportatik. Pedig arra minden egyes nap számos példát nyújt. Hányszor megtagadja az ember — mint a tanítvány mesterét — legjobb barátját, hányan megtagadják e sokat szenvedett hazát, e véráztatta földet, a melynek minden

pora szent a költő előtt, a kinek elfacsarodik szíve annak láttára, hogy a honszerelem köntösét milyen bölcs dolognak tartják némelyek megfordítani, vagy fonákul szabadni. Szóval őt egy „enyésző nép, ki méla kedvvel multján borong,“ érdekli: azért talál kedélye Ossziánéhoz, a kihalt tusák dalnokáéhoz s ezért nem tudja élvezni a Homér nyájas szigeteit, a máglyák körül torozó hősök csapatának vigalmait, a lant szóra lejtő leányok örömét. Fáj neki a saját lelki hangulatával szemben amaz ellentét, a melyben a Homér harczosai megjelennek előtte, a kik

Szabadságért nem küzdenek,
Mert elnyomás, népszolgaság
Előttük ismeretlenek.
Törvényük nincs — boldog hiány!
A vének élőszája rendel
Igazságot

Talán lehetetlen a megfásúlt, zsibbadó lélek állapotát remekéből kifejezni, mint Arany János e pompás festőiségű rajzában van:

Egyhangúság, egyformaság :
A nappal egy világos éj;
Nem kék az ég, nem zöld az ág,
Menny, föld határán semmi kőj;
Csak sír az égbolt ezután
Örök unalmu lanyha cseppel,
Míg szétolvad

Azt mondhatnók, hogy a léleknek mintegy tengődése van itt élénk varázsolva, mint mikor a hosszú téli éjszakákon az aggódo elme nyugtot nem talál, s a szem egykedvűleg, vagy merően bámul a hold- vagy hóvilágtól félig világos űrbe. Ez az állapot sokáig tart Aranynál s fölemészti idegzetét, érzéseit. De mikor újra visszatér a lélek rendes állapota: átható értelme képes a gondolatok világában a legmélyebbre ereszkedni. Vajjon a polgárosultsággal velejár-e az erkölcsök e bámulatatos lazasága, a felfogás felületessége, az értelemnek csak a ravaszságra való hajlama? E túlsötét s nagyon rikító színű festés a meghasonlott kedély nyilatkozása. A polgárosultság csapásául látja a bűnök milliárdjainak keletkezését, a tőkélyre vitt csalást, vagy

Midőn eltűnve a szerény
 Családiság zamatja,
 A nő erényét... s a mi több,
 A férj nejét eladja;
 Midőn apát öl a fiú,
 Rokont öl a rokonság
 S mérsékli bűne tudatát
 A kétes vérazonság...

De e háborgó gondolatok után megint az isteni gondviseléshez menekül, a ki egészben munkál, s a kinek bölcsességében meg nem szűnik bízni. E vallásos felfogás, hitbéli meggyőződés akkor sem vész ki lelkéből, mikor bizalmát teljesen megtörtnek hiszi. A Fiamnak, Évnapra, Egy némely nagyocska emberre, Egressy Gábornak, Őszszel, Szilveszter-éjen, Gondolatok a bécsi congressus felől című művei nemcsak saját lelkének, de a nemzet hangulatának is a legszebb kifejezői.

A Ráchel, Ráchel siralma, A hajótörött, A pusztai fűz allegóriák s mindegyik a nemzet mély bánatát tolmácsolja, a melynek sötét éjjelébe csak a megölt gyermekeit sirató Ráchel erős hite kelt némi derűt, mikor súlyedtségéből kiemelkedve, merész sejtelemmel kiáltja:

Zsarnoki féltésed vérengzése volt ez:
 De tudd meg, de tudd meg, vérszopó Heródesz:
 Hogy ő nincs elveszve!
 Napjaid számítvák, megijúlt az idő,
 És, kitől rettegsz, nem féli fegyverid ő,
 Az Ige, az eszme!

1851-ben merte Arany e bátor szózatot kimondani, egy év mulva aztán, mikor szintén kis hitűeknek mondá azokat, kik a nemzet vesztét hirdetik. 1860-ig nincs egyetlen műve, a melyben a nemzet jövőjében ennyire tudna bízni. Többi allegóriái mind a testvértelen nemzet szenvedéseit gyászolják. A hajótörött a forradalomban sokat remélő, sikerében erősen bízó hazafiak mása, a melyet három képben mutat fel a költő, s e képeket egymás lánczolatává téve, e változó refraine tart össze:

Féljétek Istent, emberek!
 Az élet számvetése csal:

Reménybukott szív halni vágy,
Koldús marad, még meg se hal.

A p u s z t a i fűz a legélénkebb költői rajza annak, a mit a mindenkitől elhagyatott nemzet érzett a forradalom után, mikor megátkozza a kegyetlen kezét, mely ide vezette. Tulajdonképen az egész mű a megszemélyesített fűzfa monológja s a régi és mostani állapot közti éles ellentét leírása. A kinos panasz hol enyhébb, hol erős hangon szól hozzánk, de a teljes vigasztalatlanság, elhagyatottság érzése az utolsó strófában emelkedik legmagasabbra, mikor az eltikkadt, elalélt vándor meg akar színtelen, gyér levelű lombjai alatt pihenni, de nem talál hűvöst s megátkozza:

Soha ki ne zöldelj, soha ne virágozz!

S a mi ezután következik két sor, még ez átoknál is kínosabb:

De mit ér az átok,
Ha fonnyadva mégis több-több tavaszt látok!

Nem lehetne e szomorú képet hatásosabban befejezni. Ez, úgy szólván, csak egy ecsetvonás, de egész sor színezetet pótol. Arany Jánosnak ez allegóriáihoz kívánnók még egy kis, igénytelennek tetsző, mindössze csak két strófból álló művét sorozni, a H e c z, h e c z-et. Azt véljük, hogy ez a kissé trivialis hasonlóságnak látszó rajz sokkal szorosabb vonatkozásban van eltitkolt célzatával, mint első pillantásra gondolnók. A vágópadra vezetett marha, mely „kínosan közd öt-hat szelindekkel,” s melyet a vicsoni szomszédok gyönyörködve néznek, s még a mézáros is mulat rajta: a meghasonlott kedélynek egy torzvonása, de nagyon sokat jelentő s mély gondolatot fedező vonása. Ez is a végvonaglás szélén álló nemzet képe s pedig a legsötétebb hangulat kifejezése keserű humorban.

A multon borongó költő azonban elfordul lassanként a romoktól, a melyek közt oly sokáig s mintegy önfeledve bolyongott, s édes álom, fényes ábránd szárnyain óhajt repülni a kis pacsirtával, a tavasz hirdetőjével, hogy legalább a képzelet tündér világában gyönyörködhessek. De a képzelet világa utáni sovárgás is kevés ideig tart, mert a való újra lenyűgözi, mikor így zeng:

Vagyok pellikánja kietlen mezőnek,
 Búsongó madara híves, ködös ősznek,
 S mint a délre húzó daru fejem felett,
 Egyhangon tördelem bágyadt énekemet.
 Örömből, keservből dalforrás fakadhat,
 Az elpattanó szív még egy hangot adhat:
 De, mikor izenként zsibbad el érzete,
 A fásúlt kebelnek nincsen költészete.

Valóban Arany e nehéz, gyászos napok alatt mintha nemzetének igazi mátyásja lett volna; mintha az a szeretet, a melylyel e földhöz, e néphez oly hévvel ragaszkodott, most nyerte volna meg egész terjedelmét, hogy többé-kevésbé tétlenségre volt kárthatva. Testileg-lelkileg egyaránt szenved, a mi kedvetlenné teszi, elcsüggeszti s eltompítja érzékeit. Bizonyos egyhangúság vesz erőt rajta, mint a milyennek az Őszszelben kifejezést adott. Ritkán és keveset dolgozik, pedig — a mint maga mondja — a buzdítás nem hiányzik, mely kevés magyar írónak jutott oly mértékben, mint neki. „Nem az vagyok többé — írja 1854. márcz. 9-én Szilágyi Istvánhoz intézett levelében — a ki voltam, nem tudok lelkesülni semmiért, nincsenek eszméim a jövőre, terveim, reményeim nem vonzanak többé... Izzalmas élet segítne rajtam, arra hiányzanak eszközeim.“¹⁾ Minden szórakozást kerül s így a lélek nem is nyerheti vissza régi ruganyosságát. Álmai nyugtalanok, érzékenysége a felső fokig ideges. Úgy érzi, hogy kedélye meg van törve, se kedve, se ereje. Pályáját nagyon terhesnek tartja, mivel — mint írja — nem azzal, hanem benső kínaival küzködik. „Mikor izgatottan — így folytatja — s kifáradtan családja körébe tér s enyhületre, vigaszra volna szüksége; s akkor sóhajokkal, az el nem élhetés miatti örökös aggodalmakkal kell találkoznia, melyek bár némák, annál gyötrőbbek.“²⁾ Fájó humorral mondja, hogy ő igazán eposzi hős lett, a kinek nincs szabad akarata s csak addig mehet, a meddig egy felsőbb hatalom engedi. E felsőbb hatalom örök tépelődése, határozatlansága, gyöngesége, szóval betegsége. Fölhevüléseire iszonyu kimerültség következik: „majd ingerült, majd levert — gyakran külső ok nélkül is.“ Később megint csak a régi panasz tör ki ajkán: „Lelkem szárnya meg van

¹⁾ III. k. 256. l.

²⁾ L. Tompához okt 18-án 1854. kelt levelét. III. k. 361. l.

törve, nem vonz, nem ingerel a munka: vagy percnyi lobbanás után ismét beléfáradok.“¹⁾ Az ihlet kerüli vagy csak ritkán köszönt be hozzá s nem úgy, mint boldogabb időkben. Egyhangú élete nyugözve tartja s érzelmei mindaddig nem nyerik vissza mozgalmasságukat, míg külső élete meg nem változik.

Ennek az életnek szomorú leírását találjuk a forradalom után írt sóhajaiban, a melyekben saját egyéniségét állítja élénk úgy, a mint benne a költő és ember összeolvad. Eddig a költő és hazafi viszonya foglalkoztatott bennünket. Aranynál e szempont — úgy hiszszük — bármilyen vizsgálatnál is uralkodó. A nemzet sorsa mintegy magához ragadta szívét, s csak lassankint tudta az egyénnek, mint embernek felindulásait lantjára venni. Még képzeletben sem tudta elhagyni a letiport hazát s úgy szólván erőt kellett vennie érzésein, hogy az ő emberiségét is érvényesíthesse a költészetben. Szép számmal találunk műveiben ideillőeket, a melyek az ő egyszerű, de nemes egyéniségének őszinte megnyilatkozásai. Egész sort idézhetünk s válogathatunk szépségeikben. Ott van a már föntebb is említett *Fiamnak*, aztán az *Évek*, ti még jövendő évek, *Letésem a lantot*, *Reményem*, *Egressy Gábornak*, *Kertben*, *A költő hazája*, *Itthon*, *Mint egy alélt vándor* . . . *Ősz végén*, *A dalnok búja*, *Enyhülés*, *Visszatekintés*, *Vágy*, *Vigasztaló*, *Balsamcsepp*, *A lejtőn*, az *Örök zsidó*, stb., a melyek élénk világot vetnek egyéniségének, véralkatának, emberi jellemének, lelkének igazi állapotára. Megáradó pessimismusa ellen az élet józan felfogásában keres orvosságot. Senki sem ismeri jobban a saját tehetségeit, a melyeknek működésbe hozatalára egyetlen egy eszköze van, s ez a lélek ösztöne. Ha ez nem jelentkezik: minden külső hatás mellett is önmagába menekül, önmagába burkolózik, mint a ne nyulj hozzám virág. Érzékenysége, mely — mint maga panaszlá — egész a beteges idegességig fokozódott olykor-olykor, megvonta tőle az élet örömeinek hevesb élvezetét, a mitől már ifjú korában visszariadt. Kereste a boldogságot s mikor meglelte, elkerülte önkéntelenül. „Soha se bírák teljébe — írja a *Visszatekintésben* — örömeim poharát; az ifjúság szép kertébe vas korlátot léptem át.“ *Örök kételye*, *tépelődése*, *aggodalma*, *töprengése* kinozzák folyvást, a melyek önműködésbe vetett bizalmát is megbénítják, s a melyeknek egyik leg-

¹⁾ L. Tompához 1855. decz. 23-án írt levelét. III. köt. 384. l.

gyönyörűbb kifejezése az Örök zsidó. A létező, tényleges állapottal mintha meg nem tudna félni s mindenben visszásságot fedezne föl; azért menekül a múltba, a mely ha másért nem, már csak távolságánál fogva is enyhébb színekben tetszik föl előtte. Tudja, hogy őszülő haja a végleges kimúlásnak az előjele. Ez a gondolat ekkor villan föl elméjében először s később — mint látni fogjuk — majdnem folyvást ezzel foglalkozik. Azt hiszi, hogy a bánatból oly dús osztlék jutott neki rövid földi pályáján, hogy azzal fölerő boldogságot hiába is remélne. Hite, reménye megtört, ifjú barátja az utolsó küzdők közt esett el: de könnyező családjá reá függeszti szemét. S e magas elegiai felindulásra a csillapuló szív vígasza hangzik:

Szűnj meg panasz; ne háborogj szív!

Bűnöd csak egy volt: az erény.

Ha veszteség ennek jutalma,

Jajgassak-e, hogy megnyerém?

Vigasztalásúl annyi szenved,

És szenved nálam annyi jobb;

Mért ne én is... porszem: a kit

A sorskerék hurczol s ledob!

Ez emelkedett philosophiai szempont mindennél hívebben jellemzi Arany egyéniségét. Mily roppant szerénység, igénytelenség lakott e nagy lélekben, hogy az indulatok, szenvedélyek akkora convulsiói után is, mint a milyeneken átesett, abban is vigasztalást tudott találni, hogy nála még jobbak is szenvednek. Mennyire távol volt tőle ama gondolat, hogy — mint nem egy jeles embernél tapasztalhatjuk — ő talán a világ, a teremtés kiválóbbja; hogy rá az emberiségnek pótolhatatlan szüksége van, hogy az ő élete becsesebb a másokénál. Mily ég és föld különbség van e tekintetben közte és Petőfi között. Valóban az emberi természet két végletét alig lehetne jobb példában felmutatni. Arany a megtestesült szerénység, egyszerű nemesség, a kiben semmi sincs az irritabile genus hóbortjaiból; a ki inkább önmagában küzd, önmagában töpreng, semhogy másoknak kellemetlenséget okozzon. Petőfi némely fölhevülésében azt hiszi, hogy ő a teremtés középpontja, hogy rá a nemzetnek pótolhatatlan szüksége van s halálát is ez okozza. Aranynak a legjózanabb philosophiai szempontokból kiinduló életelvei épen olyan egyszerűek, mint becsesek, a melyeket az emberiség legjobbjai vallottak; Petőfi

folytonos felindulásai közt él, s életelveit ifjúsága és eszméiért való rajongása, heve, féktelensége szabják meg. Arany a saját önbecsérzetével a szerénység, az igénytelenség páratlan nagyságát köti össze: Petőfi a szerénységet silány portékának tartja, melynek „betanulását sohasem találta fáradságra méltónak, mert az a jezsuiták találmánya.“ Arany nem törődik a külvilág hiúságával, fényével, sem az embereknek egymás közti harczával. A ki őt lenézi, az elől nyugodtan kitér:

Ha egy úri lócsiszárral
Találkoztam s bevért sárral:
Nem pöröltem, —
Félre álltam, letörültem —

mondja az Epilogusban. A saját véleményét a világért sem akarja másokra erőszakolni, ha annak igazsága önmagában nem elég ok az elfogadásra: Petőfi azt óhajtaná, hogy az ő nézeteiben az egész nemzet osztozzék. Petőfit a költészetben nemcsak aesthetikai, hanem politikai elvek is vezérlik, sőt némely műveiben csak politikaiak: Aranyt csak a szép s igaz törvényei. Petőfi ennél fogva nemcsak költője, de politikusa, még pedig hangadó politikusa is kíván lenni korának és nemzetének; s mint költő, valami másnak, felsőbb lénynek tartja magát a többieknél, a ki még a katonaságnál is kiváltságra tarthat számot s még a földben sem akar másokkal együtt nyugodni. Az aggodalmat hiréből sem ismeri és nem törődik a világ ítéletével; mint mondá — nem a világgal akart békében élni, hanem önlelkével. Reménye túlmerész, mint a jövőbe tekintő profétáé. Mintegy kihívja a sorsot maga ellen, mert a daczban s makacs küzdelemben telik kedve: Aranyban mindebből semmi sincs, és épen azért nyugodtabb életű, elvonultabb, zárkózottabb. Arany — mint láttuk — semmivel sem tartá különbnek magát embertársainál, a kik egyazon világegyetem tagjai, s oly távol van az önkéntes küzdelemtől, mint attól, hogy politikai szerepet vigyen. Petőfi azt hiszi, hogy ha az egész nemzet tántorog is: ő akkor is helyén marad. Naplójában egy helytt így ír: „Maholnap már én is kétségbeestem, én... pedig akkor aztán jó éjszakát, mert én a legutolsó vagyob azok közt, kiket a balsors kétségbeejteni képes.“ Arany életének folytonos kíséző társa volt a kétely, a melytől a vallás oltalma alá és szigorú életelveihez menekül, mert úgy van meggyőződve, hogy e földi téreken csak

ideiglenesen bolygunk s szenvedéseinkért a túlvilág öröme kárpótolnak. Gyermekszívvvel, öntudatlan nyugszik meg az isteni végzés bölcseségében s erősen hiszi,

Hogy övéit el nem hagyja,
Ki mindnyájunk édes atyja.

Ha merészen lehetne magunkat kifejeznünk, azt mondanók, hogy Arany önelkét, gondolatait, érzelmeit, felfogását, egész valóját az egyetemeshez, általánoshoz méri: Petőfi az egyetemeset kívánja önmagához, a saját egyéniségéhez mérni. Arany életpályája egy naiv eposzi hős, Petőfié egy drámai hős küzdelmének hatását teszi ránk. Petőfi korlátlanul ront az akadálnak s ha valakivel haragját vagy csak lenézését érezteti is: ezt a korlátlan büszkeség hangján teszi. Ismeretes *A világ és én* című költeménye. De alig tudnánk erre hatásosabb példát idézni, mint naplójából azt a helyet, a hol Mező Dániel, ama böszörményi nemzetőr ellen kél ki, a ki versében őt éretlen ficzkónak, hazaárulónak mondja a királyok ellen írt ismeretes művéért. „Megnevezem — így ír Petőfi — azt a ficzkót, ki engem e nevekkel illet? Nem fogom megnevezni. Ő belém kapaszkodott, hogy fölemeljem magammal... nem nyúlok tiszta tollammal szennyes nevéhez... lerúgom őt, mint a férget, mely csizmámra mászott.“ Petőfi átengedte magát indulatai rohamának: Arany folyvást erős féken tartotta szenvedélyeit.

Valóban Arany János egyéni jelleme, mint emberé, ép oly tiszteletreméltó, ép oly példásan nemes, mint a milyen a költőé. Szenvédélyes temperamentumú levén: az élet erősebb, hevesebb küzdelmeire látszólag érintetlen maradt; de bensőleg folyvást kemény harcokat vívott önmagával, folyvást emésztődött. A szeretet végtelen jósága azonban, a mely annyi derűs napot, annyi szelíd fényt árasztott reá, mindannyiszor csillapította, enyhítette, fölemelte. Az a szerető aggodalom, az a féltő gond, a melyvel családján csüggött, legalább elfoglalta a sötétebb gondolatoktól s bízni tanítá a felettünk uralkodó fensőbb hatalom bölcseségében, A philosoph lélek kiemelkedik hányatásaiból s hosszú és keserves tapasztalatok eredményeként hirdeti, hogy: Földi ember kevéssel beéri, vágyait ha kevesebbre méri. A bánat megtisztítja az öröm levegőjét s a sötét borúra derű következik; a lélek a szenvedések tisztító tüzeiben születik újra, hogy annál

fogékonyabbá legyen az öröme. Ebben is az isteni végzés bölcsességét látja, mint Kazinczy, a ki úgy tekinté magát, mint az Isten különös választottja, a kiről el volt határozva, hogy próbára tétessék. A megpróbáltatások ideje is véget ér egyszer s a nehéz gondokat a nyugalom enyhületes percei váltják fel. S miként Kazinczy: ép úgy Arany is családi tűzhelyéhez menekül, a melynek szelíd világa győzedelmeskedik a rossz napok felett s a szeretetnek mindent magába ölelő hatalmában bízik, mint az egyedüli biztos menedékben, a mely mindig kiengeszteli, mindig megnyugtatja. Annyira eltölté szívét ez a szeretet, hogy képtelennek látszott más embertársa szenvedéseit észre is venni.

Kit érdekel a más sebe?
Elég egy szívnek a magáé,
Elég, csak azt köthesse be.

A szeretet önzése egyetlen művében sem nyilatkozik ily erősen, nyomatékosan. Különben a *Kertben* című inkább elmélkedő, mint lyrai költeménynek nagyon sötét háttere van. A világ közönyös, az emberek egymás vesztére törnek, özölk, maguknak valók. „Nagy részvétel, ha némelyikünk az ismerőst... megismeri.“ S a jövő nemzeték bizonyosan épen ilyen lesz, ha „nem rosszabb, de nem is jobb.“ E tartós, mert a fontolgotó értelemről is megerősített, sötét világnézetnek legkeserűbb kifejezése a *Mint egy alélt ember* kezdetű műve. Sem múltjában, sem jövőjében nem lát egyetlen reménysugarat, s a megsemmisülés marad egyedüli menedéke. „Vannak perceim — írja Tompának — mikor szeretnék elenyészni, megsemmisülni, csak hogy az öntudattól meneküljek. Gyulai szokta mondani: fáj az élet... nekem igazán fáj.“¹⁾ A vigasztalatlanság hangját ilyenkor semmi sem tudja enyhíteni. A magas cél nem hevíti: iránya elveszett, a küzdelem kifárasztá, pihenni vágy. E komolyan magasztos elszánás, a melyben épen annyi van az önbecsérzetből, mint a legmélyebb fájdalomból, mondatja vele a magas fölindulás határozottságával: „Letésem a lantot. Nyugodjék!“ A lélek ifjúsága eltűnt, a tűz nem melegíti többé, világa csak olyan, mint a „reves fág.“ Az elegiai panasznak e megható igazsága, mélysége a régi jobb idők emlé-

¹⁾ L. Nagy-Kőrösön, okt. 18. 1854-ben kelt levelét. III. köt. 360 l.

keivel ellentétben annál megrázóbb, minél sötétebb színű a jelen sívársága, kietlensége, minél inkább érezzük a lélek megindulásának mozgalmasságát, a mely a költemény végén újra e megmásíthatatlan elhatározásban tör ki:

Letészem a lantot. Nehéz az.
 Kit érdekene már a dal.
 Ki örvend fonnyadó virágnak,
 Miután a törzsök kihalt:
 Ha a fa élte megszakad,
 Egy perczig éli túl virága.
 Oda vagy, érzem, oda vagy
 Oh lelke ifjúsága!

Ugyan e sötét hangulatot fejezi ki A dalnok búja is. Úgy ebben, mint a most említett művében is, az egyéni fájdalom a hazafi bánatába olvad s a költőt a reménytelen lemondás, a kétség árnyai lengik körül. Az éles ellentét, mely mind a két költeményt oly művészivé teszi, épen oly igaz, mint mélyen megható. Minden biztatás hiába való: a lélek megkövült fájdalmát semmi sem tudja enyhíteni, sőt maga a biztatás még táplálja azt s annál megrázóbbá teszi. A költő érzi, hogy a kiknek ama nagy idők forrongó eszméit megénekelni adatott: nincsenek többé. Csüggedve teszi le lantját, a megáradt pessimisztól szive felzokog, a kifáradt küzdelem hanyatló korszakán mereng s bús panasza e keserű lemondásban végződik:

Késő, habár láttam virágát,
 Biztatni a kidőlt fa ágát:
 Virágozzék megint.

De ha a sötét gondolatokat a nemzet jövője még sötétebbé teszi; ha az övéihez való meleg ragaszkodás is csak aggodalmát növeli a költőnek; szóval, ha a világ mindenestül kihalt, kopár előtte s a megnyugvás enyhe percei sem találnak utat szívéhez: még mindig van egy vigasztaló, képzeletének tündér világa, a költészet, mely folyvást vele virraszt, eltakarja bánatát, hogy ne lássék a „vérző seb nyílása.“ Ez a szívárvány feselő színeiben mindig föltetszik előtte akár az örömet kell fűszereznie, akár a fájdalmat elaltatnia, még az őszülő hajszálak intéseit is feledteti, a melyek az Évek, ti még jövőendő években oly szomorúan meglepik.

Csakhogy a lassú elfásúltság, az elzsibbadás érzetén a költészet sem tud győzedelmeskedni. Aranyt az ihletés is kerülni kezdi, s életének valami külső hatásra van szüksége, hogy régi ruganyosságát, kedélyének mozgalmasságát, munkakedvét visszanyerje. Az úntató egyformaság, az örökös magány e különben is komoly, érzékeny lelket megbénították. Betegsége semmit sem gyógyult, s mint sógorának, Ercsey Sándornak panaszlá, még egy levél írása is nehezére esett. „Sokszor hozzá fogok — írja — s oly sötét az, hogy szét kell tépnem, nehogy mást is úntassak vele. Nem egyszer jártam így, mikor hozzád írni kezdettem; így vagyok, ha másnak írok. Ki kell lesnem a perczet, midőn kedélyem elég nyugodt és derült, hogy írhaszak.“¹⁾ De mind e mellett azt hiszi, hogy ha életpályája megváltoznék, ha vidéki elszigeteltségét jó barátainak pezsdítő hatása enyhíthetné: újra visszanyerné régi kedvét, s a „régén tova röppent múzsa újra bekopogtatna hozzá.“ S csakugyan a sors nem maradt siket esengéseire. Ama kettős hatás, melynek egyike, mint embert, másika mint hazafit érdeklé: megint kezébe adta a lyrikus lantját is. Az irodalmi középpontba jutott s mintegy közvetlenül érintkezhetett a nemzetünk sorsát intéző hangadó elemekkel. Hazánk állapota némi változás elé nézett. Az absolut kormány rendszere nem tarthatá tovább magát. 1859-ben, a Kázinczy-ünnepélyeken fényes jelét adta a nemzet életrealóságának, ősi jogaihoz való törhetetlen ragaszkodásának. Lassankint Arany is bízni kezdett a jövőben s a kiállott keserű évek szenvedései után ő is föllélekzett nemzetével együtt, mely még soha sem volt annyira egy, mint ekkor. Hosszas aggodás, lelki harcz után szánta rá magát, hogy a Széchenyi emlékezetét megírja: de végre mégis leküzdé aggodalmát, s kimondá a nemzet életébe vetett erős bizalmának eme fönkelt szózatát, melyet milliók ajka hangoztatott utána:

Egy nemzet gyásza nemcsak leverő:
Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal,
Van élni abban hit, jog és erő!

A kétely árnya ritkúlt s a lemondást újra reménység váltá fel. E nagy fordulat nem lehetett hatás nélkül Aranyra. A Rendület-

¹⁾ L. Nagy-Kőrösön aug. 20. 1856-ban írt levelét. Id. mű 115. 1.

lenül, Kies ősz, Magányban mind a megváltozott hangulat hirdetői. Az elsőben a Vörösmarty „Hazádnak rendületlenül légy híve óh magyar“ kezdetű Szózatát magyarázza mintegy a honfiaknak. Int, buzdít, tanít a honszerelemre s egyszersmind maró gúnnyal fordul azok ellen, a kik a karzat tapsaiért hangoztatják csak a haza szent nevét. Tudja, hogy gyakran nehéz a hazát szeretni, főleg mikor „az ár nő, ostromol, ragad:“ . . . de legyünk férfiak szirtben úgy, mint a habok közt s fogjuk föl e szónak komolyan magasztos értelmét: rendületlenül. A Kies őszben elleplezve bár, de mégis bárkitől könnyen érthető hangot ad a reménynek a végső sorban, midőn így szól: Ád az Isten új nyarat! A Magányban című műve a remény és kétség küzdelme egymással, s e küzdelem emlékeztet az 1848/49-ben írt hasonló tartalmú műveire. Csak hogy azokban a kétség látszott fölülkerekedni a reményen, itt a remény szilárdsága határozottan erősebb:

Ész, egybeforrt vágy, tiszta honfi hűség,
Bátorságot nekünk mindez nem ad?
Megvert reménnyel induljunk csatába?
Hitben feladjuk már a diadalt? . . .

Hiszen sokszor a bölcsek sem látják az isteni kéz működését s csak akkor veszik észre, mikor „egy magasb harmonia“ tűnik föl az úrból. „Légy hű — mondja a költő — s bízzál jövődbe, nemzetem.“ Bárhogy fordul az idők árja:

Bízást! . . . mi benn vagyunk a fő sodorban:
Veszhet közülünk még talán nem egy:
De szállva, im, elsők között a sorban,
Vásznunk dagad, hajónk előre megy!

Ez az Arany János lantjának utolsó erősebb hazafias buzdítása. Hogy nemzetét nem kelle többé féltenie, hogy a jövőbe vetett hitet nem zavarta meg többé a kétely, aztán mintegy kifáradva e tartós hazafi felindulásokban: szívesen megvált lyrája ez érzésektől, s visszatért az ő egyéniségének, mint embernek megnyilatkozásaihoz, hogy a saját egyéni örömét, vagy lemondását, beteg kedélyének oly megható hangjait zengje.

Még az ötvenes évek elején villant föl elméjében ama gondolat, hogy ő visszavonul szülőföldére, ifjú reményeinek, hevüléseinek

színhelyére, a hol minden talpalattnyi föld a letűnt fiatal évek boldogságára, a Petőfivel való együttes lelkesülésre, mikor „versenyben égtek húrjai,“ emlékezteté, a hol illatosabb, napfényesebb a róna, a hol az ő egyszerű kis házikója van. E vágy eleinte csak homályos sejtelemkép jelentkezett, de később mind erősbült, nőttön-nőtt. Érzékeny lelke minden érintésre összerezzenvén, nem érezte magát jól az idegen tájakon s mindig haza, Szalontára sovárgott; ámbár nagyon valószínű, hogy ha e vágya teljesül, újra valami elérhetetlen után sóvárog, mert a valóság aligha elégítheti ki álmadozó természetét. De ő meg volt győződve, hogy költői terveit mind megtestesítheti, hogy újra visszanyeri kedélye frissességét s munkás, vidám öregséget él. Nagy-Kőrösről is, Budapestről is folyvást Szalonta felé fordul, mint a számküüzött ama táj felé, a hol élte boldogságban folyt le. Finom idegzete nem szokta meg az idegen városok klimáját, mint maga panaszlá sógorának. „Nem nézem én — írja — ez unalmas hivatalt örökösnek, egyszer az én exiliumomnak is vége szakad, és akkor otvonom meg magamat, mint „szögény embő“, a mire hogy Isten hova előbb segítene, óhajtom tiszta szívből“. ¹⁾ Csak elzüllésnek, elvadulásnak nevezi az édes otthonról való távollétét s évekig emlegeti a tanácsadókat, a kiknek rábeszélésére ő e nagy lépést megtette. Néha derült hangon szól, jó kedvvel, mert még él benne a remény e híven ápolt tervének megtestesítésére: nem tudom — úgy mond —

Ne hagyjam-e ide Nagy-Kőrösnek fényét,
Szalontán keresve az életnek kényét? . . .

Vajjon mi lehetett e sovár vágnak, e folyvást növekvő óhajnak alapja? Mi táplálta, mi ösztönözte, hogy annyi évig mindég oly hévvel ragaszkodott az édes otthonhoz, épen ő, ki embertársainak sohasem okozott semmi kellemetlenséget, s így mindenütt tiszteletet, szeretetet tanúsítottak iránta? Honnan e kielégítetlenség az idegen tájakon?

Azt hiszszük, ennek hármas alapja volt. Első mindenesetre a szülőföldjéhez való forró szeretete, a melyre büszke volt, mint ha azt hitte volna, hogy Szalonta és vidéke különb, magyarabb, gazdagabb népmondákban, nemzeti szokásokban, a nyelv árnyalati kifeje-

¹⁾ L. 1854. jan. 21-én Ercseyhez írt levelét. Id. mű 88. l.

zéseiteben, mint az ország más tája. Aztán ő a multak szellemével szeretett társalogni. Úgy képzelte, a mit később a történeti kutatás oly fényesen igazolt, hogy e tájon élt, működött a híres-neves Toldi Miklós, ifjú kora ábrándjainak, legszebb álmainak, lelkesülésének, alkotó szellemének tárgya. Mint a „magyar nép átszűrődött alakjának“, a hogy Lévy mondja, nehéz volt a máshol való megszokás. De ezen kívül nagy volt benne a függetlenség érzete is, csak-hogy ez az ő szenvedőleges természetének egyéb más tényezőivel összhangzóan nyilatkozott. Inkább bensőleg küzdött magával, önlelkével vívott, mert — mint mondá — erélye hiányzott a cselekvésre. Ezért a Háziraság című tréfás hangú költeményében lehetetlen némi naiv büszkeséget nem éreznünk, hogy immár biztos, nyugodt, állandó otthona van s nem kell bizonytalanul alkalmatlankodnia más ember tűzhelyén. Végre a munkaöszton, mely folyvást előbbre sarkalá, folyvást tevékenységre buzdítá, szintén hatalmas rugója volt e tartós sovárgásnak, e mindig élénkülő vágynak; mert azt hívé, hogy abban a körben, a hol „barna hajjal“ kezdte a Toldit, könnyebben fölkeresi a múzsa is. Nagy-Kőrösön nem volt reménye, hogy független állást tudjon valaha kivívni, pedig erre nemcsak munkaösztone, hanem a családja jövője iránti aggodalma, féltő gondja is sarkalták. Mint elbeszélő műveiben mindig az eposzi hitre törekedett: a magán életben is szeretett valami tényleges alapra helyezkedni. Édes-bús tréfával írja Tompának, hogy mily boldog egy falusi pap, kinek állandó lakhelye van.¹⁾ (Tompának épen akkor építettek új parochiát.) Bezzeg nekik senki sem épít; hurczolkodniok kell minden tavasszal, mint a cigánynak. „Úgy megsajnáltam — írja — egy collegámat (vagy benne magamat) látva, hogyan sétál szent György reggelén egy podgyászos kocsi után, magas kalapban, Zrinyiben. Ezt itt csak a professor és zsidó teszi. Semmit sem óhajtok inkább, mint szegény szalontai kunyhómat, hogy ott megint oltogathassak *procul negotiis*“.

Vágya, reménye még erősb táplálékot nyer, midőn leánya Szalontára megy férjhez. Most már képzeletben százszor megteremti új s mégis régi otthonát, ebben él, küzd, működik. Küzdelmének, szenvedéseinek ott találja célját, révpartját, a melyhez már-már közel

¹⁾ L. Tompához 1854. máj. 8-kán írt levelét. III. köt. 374. I.

hitte magát. Több költeményében viszhangzik e vágy, e remény: de egyben sem oly szépen, oly élénken, mint az Ártatlan daczban, mikor így zeng:

Egyszerű kunyhó ott keleten!
Rakja rajongó képzeletem;
Oda sovárog e fúradt tetem:
Küszködöm, várok, míg tehetem.

Tavaszi fecskék, dal kedvesi,
Jertek el, Isten kőművesi!
Rakjatok ott egy fecskefalat:
Megpihen a költő az alatt.

Hanem a sors ebbeli esengéseire csakugyan siket maradt. Leánya meghalt 1865-ben s ezzel minden vágya megtört. „Ha elvonatkozom is — írja Tompának — vesztésem súlyosb oldalától, attól, a mi belső, lelket rázó; és csupán külső számításaim, ábrándom tönkrementét kesergem is: minő fordulat esett rajtam! Évek óta ábrándozom a gondolattal, hogy visszamehessek Szalontára . . . terveztem, alkudoztam, építettem erősen. S most! . . . Tegnap indítottam el az első épület-követ — Gerendaytól. Egy pyramidál gránit darabot, mely egyszersmind évek óta sóvárgó ábrándjaim zárkövét képezi¹⁾ Független nyugalma ugyan nem sokára kivivottnak tekinthető: de mintha elszakadt volna a láncszem, mely őt szülőföldéhez kötö, lemondott a Szalontára való költözésről. Hanem azért évek mulva is meg-megújul vágya, nem azért, hogy azt még valaha megvalósítani törekedjék, csupán mint szép emlék, a mely még föl-fölmelegíti. Mikor a főváros utczáin egy alföldi szekeret meglát: önkéntelenül sajogni érzi szívét s elmereng a multakon: miért kellett neki odahagynia a mezőt, az anyatermészet kebelét. Vagy mikor a Margitsziget tölgyei alatt időz s elméláz ifjú korának parányi örömein, gyermeki játékain: mindig az a táj van előtte, a hol gyermek s ifjú évei eltöltek, a hová sokáig vágyott, s épen azért marad oly szívesen a tölgyek alatt, mert úgy tetszik előtte, mintha az édes ott-hon tölgyeinek lombja hajolna reá:

A tölgyek alatt
Még most is el-ülök;
Bűv-kép csalogat,
Ábrándba merülök —

¹ L. febr. 18. 1866-ban írt levelét. IV. köt. 251. l.

szól, de érezvén az alkony közelgését, a hűvösebb fuvallatot, a ki-
törni készülő vihar előjeleit, a mint a villám egy-egy tüzes csíkban
áthasítja a levegőt, a „felhők szeme rebben“: haza siet, mert úgy
mond: „jobb ott, melegebben, ki vén, ki beteg“. Érzékenysége már
régén a beteges idegességig fokozódott: azonban mióta leánya meg-
halt, mind gyakrabban kezdett az elválás, a megsemmisülés gondo-
latával foglalkozni, hol humorosan, hol tréfásan, hol panaszosan,
bánattal. A megrendítő csapás egészen leverte. A holtakkal szere-
tett inkább társalogni, mint az élőkkal. „Igazán — írja Tompának
— a halál komoly gondolatja azon naptól fogva lett mindennapi
társam; s bár, hozzád mérve, egészségesnek látszom, épen úgy oda
számítom én magamat, a nová te; . . . hidd el, egy hajóban evezünk.
Egy részem már ott van“. ¹⁾ Életének utolsó néhány éve mint-
egy folytonos készülődés volt az örök elválásra, melynek gondolata
folyvást kísérte, mint az árnyék az utazót. Kortársainak halála csak
mélyíti, öregbíti gondolatát. Sírja sem lesz messze azokétól — mon-
dja — ha bölcsőjük oly közel esett. Betegsége s főképp szembaja
folytonosan ébren tartá e gondolatát s mintegy kikopottnak kezdé
magát tekinteni az életből, kevesebbre tartva magát a valónál, ten-
gődésnek nézve minden óráját, egy-egy felszálló sóhajban fejezve ki
panaszát, hogy ő már csak egy „fájó gép“, egy Senki Pál. E rö-
g-tönzött, tréfás vagy fájdalmas panaszok, e humoros sóhajok néha
aztán reflexióba merülnek. Még látjuk a költőt, a ki a „nebánt-
virág“ módjára minden erősb külső hatástól önmagába menekül;
érzékeny, gyöngé szemét sérti a napsugár, a barna földre szegi sze-
mét s megható humorral beszél el, hogy a kis lepkének hogy menté
meg így az életét:

Mért néztek a magasba fel?
E szép világ: egy ködlepel;
Nem látom az ég madarát,
Csak téged itt s útam porát.

Méla gondjai a földre vonják s folyvást pihenő helyét keresi. De
azért remegő újjai még kedvtelve simulnak lantjához, s szinte lát-
juk, a mint életének e legutolsó menedékéhez, leghívebb barátjához

¹⁾ L. febr. 27-én 1868-ban írt levelét IV. köt. 293. l.

ragaszkodik. Művészi ösztöne még nem hagyja el, s az az önkéntelen vágy, mely „csilingel az égi madárban“, sírjáig kíséri s féltő aggodalommal zengi:

A lantot, a lantot
Szorítsd kebeledhez!

Őszikéinek tárgyunkhoz tartozó darabjai, a Mindvégig, Meddő órán, Plevna, Ex teneribus, Ez az élet, stb. mind a testében megtört költő hangjait hallatják, a melyek oly önkéntelenül fakadtak szívéből, mint a hogy a szemből egy köny kicsordul, vagy a mint egy önkéntelen fohász kél az ajkon. E föl-fölszálló sóhajok táplálják a kórral küzdő lelket, mely a humor mezébe öltözik, hogy a „puszta nyomorúságot“ ne lássa, ne érezze. Ez a humor gyakran csöndes, ártatlan daczczá, egy „bánom is én“-féle, kénytelen belenyugvássá, vagy szelíd zsémbelődéssé, tréfás panaszszá válik. A szellem folyvást nyugtalan s mind e különböző hangulatok önkéntelenül rhythmikus sorokba tömörülnek. De legalább „áldatlan panaszt“ nem ejt a költő szája. Életét silány gyertyának tartja néha, a melyből, míg egészen elégne, annyi elcsepeg, elcsorog. Máskor könnyűlt kedélylyel hasonlítja gondolatait a csillagokhoz, némi melázással, hogy ezek is, amazok is széttörnek, mielőtt pályájukat bevégeznék. Ex teneribus című, fájó humorral-teljes műve sötétebb óráiból való:

Ma ködös szem, mord kedélylyel,
Holnap tisztább mindenik:
Meghozhatja tán egy éjjel,
Hogy majd „új fény jelenik.“

Vagy, ha ez nem, a vakságnak
Kiürítem poharát,
S az „örökvilágosságnak“
Várom fénylő sugarat.

Úgy hiszszük, hogy amaz érdek, melylyel a folytonosan halálra készülő költő utolsó éveit kísérik, nagy mértékben belevegyül abba az érdekebe, mely e műveket illeti. Nem várja, nem óhajtja a megsemmisülést, nem is retteg tőle, de szinte önkéntelenül barátkozik meg a gondolattal, a melynek teljesülte kikerülhetetlen. „Minden

emberen — írja — megtörténik az az injuria, hogy egyszer aztán neki is meg kell halni, nem egyik, vagy másik szomszédjának.“ Megadja magát sorsának, mert jól tudja, hogy hiú törekvés volna ellene küzdeni. E lemondás az *Epilogus*ban nyeri a legmeghatóbb, s legművészibb kifejezését. E nagy lélek emelkedett panasza mintegy magában egyesíti mindazt, a mi utolsó éveinek összes reménye, összes vágya, törekvése volt. Mintegy beszámol egész életével, a melynek immár vége felé jár. Folyvást küzdenie kelle az őt fölemésztő titkos mótelylyel, az örök kételylyel. Élete bevégzetlen, töredék, mint legszebb álmai. A független nyugalmat, a melyre annyi évig készült, el nem érheté, s ha most már elérte is, késő:

Merő 'hogy' szálljon,
Bár kalitja már kinyitva,
Rab madár is, szegett szárnyon?

A végső nyugalom várja, a mely nem lehet messze tőle, hogy kiszálljon lelke e siralom-völgyéből, hol mindig azt találta, a mit nem keresett, s azt mindig megvonta tőle a sors, a miért küzdött.

Más költők szelleme is vetett egy-egy búcsúzó sugárt a megfutott életpályára, mielőtt az bevégződött. Vörösmarty a *Fogytánvan a napod...* kezdetű utolsó költeményében is a felizgult képzelem csapongását mutatja, a kétely erős küzdelmével: vajjon van-e még reménység, visszatérnek-e még a fényes álmok, büszke ábrándok? Az elkeseredés a legmélyebb elszánás hangjába csap: minek volna tovább a szerencse, mikor a vér megsűrűdött, az agyvelő kiapadt, s a fáradt vállakról leszakadt a „vén gúnya.“ *Tompa Utolsó versei*-ben vágyva-vágyik a romok közül; nem marasztja többé semmi, sem a természet csudája, sem jó barátai: csupán egyet sajnál itt hagyni, élettársát, a ki együtt szenvedt vele e földi pályán. A végesből a végtelen felé tör, hívén, hogy itt feltalálja az örök harmoniát. Aranyt sem köti az élethez többé semmi; rábizza magát sorsára, bár fájdalmasan esik neki mindenről örökre lemondania. A teljesületlen vágyaknak ez épen oly igaz, mint élénk érzése elegikus panaszba olvad, s az olvasó úgy érzi, mintha e magas röptű szellem a kielégítetlenség tudatával venne búcsút küzdelmeinek, szenvedéseinek, sikereinek, dicsőségének színhelyétől. Arany lyrájának e mélyen megható hangjai mindannyiszor visszarezegnek a szív-

ben, valahányszor egy komolyan küzdő férfiú, a ki nagy czélokért vívott, megnyugvást talál abban a gondolatban, hogy még oly fényes sikerek után is, mint a milyeneket Arany elért, csak a lemondás marad az emberi lélek utolsó menedéke s e megnyugvást az Epilogusban keresi.

VÁCZY JÁNOS DR.

(Befejezése a következő füzetben.)

„Synadene“ királyné.

— Adalék az Árpádok genealogiájához. —

Az összes újabb írók I. Géza királyunk nejét Synadenos Theodul leányának, Synadene-nek nevezik. E fejedelmné genealogiája még nincsen tisztázva; de mielőtt az ehhez vezető útra áttérnénk, szükséges, hogy azon tömkeleggel ismerkedjünk meg, melyben a múlt század történészei e nőről szóló vitatásaik alkalmával mozogtak; csakis elődeink tévedései helyreigazítása képes bennünket helyes útra vezetni.

Bél K. A.¹⁾ következőleg szól e dologról: „(Álmos) Anyját (I. Géza nejét) egyetlen egy író sem fedezte fel, legfeljebb hogy néhányan róla a legkülönbélebb konjekturákat állították fel. Vannak kik Géza nejét Zolomér dalmát király leányának tartják, felcserélvén őt Zolomér neje Ilonával, Géza leányával (Turóczi II. 47). Egy másik író (Hundt, Bayrisch Stammregister, Pars I. p. 123) azt mondja, hogy Aventinus szerint egy Sz. Emmerai — regensburgi krónikára támaszkodva, Rietenburgi Henrik gróf leánya magyar fejedelemhez ment volna nőül és férje halála után Bajorországba tért vissza, a miről sem Bonfin, sem Aventin említést nem tesz.²⁾ Kedrenos egy keleti származású előkelő leányról szól, ki szerinte magyar király neje lett; csak hogy ez író sem az illető király, sem jegyesének nevét nem közli. Tán Euphrosyne ez, kiről Kempelen (Lentz, Prüfende Gesellschaft etc. Tom. II. p. 233) valamikor megigérte, hogy egyik pápai bulla alapján I. Géza nejeként bemutatandja, a mely ígérését azonban be nem váltotta.“

¹⁾ De Almo Duce deque Ducibus Hungariae in universum, 1766.

²⁾ Ebből látjuk, hogy Hund adatát Bél nem értette. Itt f. i. minden határozottsággal Steffing-Riedenburgi Adelhaidról van szó, ki férje, II. István magyar király halála után bajor hazájába visszatért.

Hogy I. Géza neje Zolomér leánya, ez többnyire Blondel genealogus azon adatának (1654) kifolyása, hogy Géza neje Zolomér nővére volt. Euphrosynáról pedig már tudjuk, hogy II. Gézának a felesége.

Pesler (*Historische Nachricht der Herzoge von Zähringen, Hannover 1751, XIV. Stück, p. 234*). I. Bertold zähringeni herczeg Ágnes nevű leányát I. Géza nejének tartja. Ez pedig nem más, mint hogy a szerző Gézát annak testvérével Lászlóval felcserélte, kinek nejét sok régi író zähringeni herczegnőnek tartotta.

A Kedrenos-féle adatra vonatkozólag hangsúlyozandó, hogy ezt nem Kedrenos (mert az ő krónikája csak Komnén Izsák-ig, tehát csak 1057-ig ér), hanem Kuropalates Skylitzes János írta, kinek krónikája ott kezdődik, hol Kedrenos-é végződik.

Mielőtt a tömkeleg további mozzanataira áttérnénk, tudnunk kell, hogy régibb hazai történészeink felfogása szerint Skylitzes mi-képen nyilatkozott.

A régibb írók a kérdésünkre vonatkozó Skylitzes-féle passust következőleg reprodukálják: „Synadenét nővérének Synadenos Theodullal nemzett leányát (Botaniates Nikefor császár) a magyar „král“-nak adta nőül, kinek halála után Byzanczba visszatért.“

E Synadenosról Komnena Anna¹⁾ azt írja: „Létezett akkor egy Synadenos nevű, előkelő nemzetségű, tetszetős alakú, mély szellemű, erős kezű keleti ember. . . Ennek, mert némi rokonságban állt vele, szánta Botaniates a trónöröklést.“

A magyar írók között Kéri B. F.²⁾ volt az első, ki Skylitzes e passusát figyelembe vévén, a Synadenével összeházasított magyar fejedelemben I. Géza királyt sejtette, mert a görög császár Bonfin elbeszélése szerint Gézával, kitűnő tulajdonságai kedvéért, felette barátságos módon szövetkezett. Pistorius († 1608) úgy segített magán, hogy I. Géza nejeről egy szót sem szólt.

Pra y³⁾ valószínűnek tartja, hogy Géza első, ismeretlen nevű neje gyermekeket szült, s hogy második neje Synadene, Botaniates Nikefor, a későbbi császár nővérének leánya, a kiről Skylitzes írja, hogy magyar királhoz ment férjhez.

¹⁾ Alexiad. lib. II. 40. Edit. Venet. 1729.

²⁾ A byzanci császárok történetében, Nagy-Szombat 1744, 361 lap.

³⁾ Histor. Regum Hung. I. 77.

Schier (*Reginae Hungariae* 1776) mondja „I. Géza nejének sem nevét, sem származását nem ismerjük.“ Közte és Pray között tehát az a különbség, hogy Schier tagadó véleményét Gézának csak egyetlen neje nézve mondja ki.

Kéri sejtelve a tudós világban mindaddig csekély visszhangra talált, míg a Pray és Gánóczy között felmerült polemia által a legszélesebb körök tudomására jutott.

A dolog úgy történt, hogy Pray Szent-Lászlóról írt értekezésében ¹⁾ 1774-ben Synadene-t Géza nejéül újra bevezette, de csak megint annak hangsúlyozása mellett, hogy az egész pusztá vélekedésnél nem egyéb.

Gánóczy ²⁾ kétségbevonta ez állítást és ellene mondott Praynak.

Hogy tudományos tekintélyét megóvjva, Pray egy új értekezésében ³⁾ most már egészen határozottan kimondta, hogy Synadene Géza második neje.

A kérdés e stadiumában fellépett Cornides 1778-ban a XI. századbéli magyar királyok genealogiájáról szóló művével, melyben Pray álláspontját elfogadta. Katona István ⁴⁾ szintén Pray mellett foglalt helyet, a mennyiben a Pray és Gánóczy által felhozott érvek összegezése alkalmával a vitás kérdés önálló tisztázását mellőzte.

Gánóczy erre 1781-ben ⁵⁾ eddigi álláspontját védelmezte, mire Pray 1784-ben megint válaszolt. ⁶⁾

A tudós világ egy időig elfogadta Pray állítását, de midőn Cornides Gerbert Mártonnak Szent László nejéről (kit Gánóczy helyesen Rheinfeldeni Rudolf leányának tartott) írt könyve alapján késznek nyilatkozott, halála előtt ellenének véleményét elfogadni, Pray is elérkezettnek találta az időt, hogy Synadenét Géza második nejének supponálja.

Ennek ellenében Katona István ⁷⁾ a következőket mondta: „a legtöbb író a görög Synadenét Géza nejének tekinti, mert Skylitzes mondja: „Synadenét, nővéreinek Synadenos Theodullal nemzett

¹⁾ 88. lap stb.

²⁾ Dissert de S. Ladislao 1775 p. 124 etc.

³⁾ Diatrib. 1777 p. 108 etc.

⁴⁾ Hist. critica Reg. Hungar. Stirp. Arpad. 1719 II. 282—304.

⁵⁾ Dispunctio Diatribae, N.-Várad, 277 old.

⁶⁾ Georgii Pray, Stephani Katona et Danielis Cornides Epistolae exegeticae in Dispunctionem Antonii Gánóczy, Pest 1784, p. 68.

⁷⁾ Epit. Chronolog. Reg. Hungarie. Bud. 1796 I. 166—167.

leányát (Nikefor császár) a magyar králynak nőül adta stb.“ Biztos tehát, hogy Synadene a magyar királynék soraiba felveendő, de nem biztos, hogy Géza neje volt. Pray mondja, hogy László-é, én pedig be nem látom, miért ne lehetett volna I. Béla, Géza atyjának neje“. Katona különben már 1779-ben Hist. criticájában már kétségbevonta, hogy Synadene Géza neje.

Horvát István¹⁾ új fordulatot akart adni a dolognak, a mennyiben állítá, hogy sem Pray, sem Cornides, sem Katona annyira nem merítették ki a Synadene ügyet, a mennyire ő ezt szükségesnek találja.

„Biztos — úgymond — hogy I. Géza 1077 apr. 25-én halt meg (Katona, Hist. crit. II. 587), ép úgy biztos, hogy Botaniates Nikefor 1078-ban császár lett; biztos továbbá, hogy Skylitzes (párisi kiadás 1647,) 857-ik lapján Nikefor császárrá kikiáltatását, 862. lapján tényleges császárságát ecseteli és a 867-ik lapon, midőn Nikefor a kúnokkal szövetezik, Synadenének Magyarországra való férjhezmenetelét közli.“ Horvát ebből pedig czáfolhatatlan biztossággal azt véli bizonyítani, hogy Synadene 1078 után, tehát Géza halála után Magyarországra ment férjhez; szerinte nem szabad elfogadnunk hogy Nikefor Synadenét még császársága előtt házasította ki, mert Skylitzes szavai ily állítást meg nem engednek. Mivel pedig László neje nem lehetett (Horvát itt Gerbert idevágó irataira hivatkozik), Pray, Cornides és Katona az időszámítás ellenmondása és Skylitzes világos szavai daczára Synadenét I. Géza nejéül declarálták.

Ha ez írók — így folytatja — a kútfőt jobban megszemlélik, biztos, hogy ily erőltetett állítást nem mernek kimondani.

Skylitzes görög szavai t. i. következőleg hangzanak: Δεῶκε δε και την ανεφιαν αντω ο βασιλευς την Συναδηνην θυγατερα ου σαν Θεοδουλου του Συναδηνου τω κρατει Ουγγαριος εις γυναικα.“ Itt tehát az áll, hogy Synadenét a magyar kratesnak (= „kratei“), nem pedig mint Pray, Cornides és Katona biztosnak veszik, a králynak adta feleségül, s hogy a kiadó saját kezdeményezéséből a král szót hozzátette, hogy „krates“ helyett a szerző előadását javítsa; — ezt pedig nem volt szabad megtennie, mert a krates szó a szerző egész előadása alatt helyes jelentőséggel bír. A görög krates szó (Lexicon

¹⁾ Tudományos gyűjtemények 1828 VIII köt. 71 stb.

graeco-latinum apud Joannem Crispinum, 1562 Tom. II. 1045) potentia, robur, vis, principatus, imperium, duxxal azonos. Tegyük most, miután e házasság sem Gézára, sem Lászlóra nem vonatkozik, a krates helyett a „magyar fejedelmet, vagy herceget,“ akkor — úgy mond Horvát — a nehézségek eloszlanak.

Kicsoda most Horvát szerint Synadene férje? Szerzőnk szerint Skylitzesnek oka volt arra, hogy Synadenére vonatkozólag a „krates“ szót használta és Palma-nak (Notitia Rerum Hungaricarum, Editio III. Pestini 1785 Pars I. 381) igaza volt, midőn Synadenét Lambert herczeg nejének mondta. Lambertnek, mint a herczegi Magyarország urának „potentia, vis, robur és imperiuma“ volt, valószínűleg megkoronázták őt valamely herczegi koronával, s miután ugyanazon évben halt meg mint László, elég oka volt Synadenének, hogy a hirtelen fellobbanó Kálmán előtti félelméből hazájába visszatérjen.

Hogy Skylitzes műve csak 1081-ig megy, ez Synadenének Lamberttel kötött házasságát csak azon esetben tenné kérdésessé, ha biztosan tudnók, hogy Skylitzes történelmét csak 1081-ben írta, vagy hogy 1081-ben halt meg; határozottan pedig sem az egyiket, sem a másikat nem állíthatjuk.

Horvát szerint Gézának a görögök iránt tanúsított magaviselete netáni görög nejével semmi összeköttetésben nem áll. Belgrád bevétele 1072-ben történt (Pray. Hist. Reg. Hung. I. 69), Géza 1077-ben halt meg, Nikefór pedig Synadenét csak 1078 után házassítá ki Magyarországra.

Álmos menekvése Görögországba (1127) Horvát szerint mit sem jelent, mert III. Nikefór akkor már régóta nem uralkodott s mert Kinnamos byzanci író szerint (Hist. libr. VI. Páris 1670 lib. I. cap. 4) János császár Álmost csak azért fogadta szívesen, mert akkor már László király leányát, Irén-t, nőül bírta.

Ezek tehát volnának a Synadene-re vonatkozó genealogiai tömkeleg történetének fővonásai.

E kérdés különben még manap sincs tisztázva. Skylitzes nyomán és mások által kiemelt kételyek és ellenvetések czáfolása által a következőkre érzem magamat feljogosítva:

1. Botoniatos Nikefór az ázsiai parancsnokok által 1077 okt. 1-én császárrá proklamáltatván, Konstantinápolyban 1078 apr. 3-án

császárrá koronáztatott. Igaz ugyan, hogy Skylitzes szavai szerint „e császár“ Synadenét a magyar kratesnek nőül adta, de szükséges, hogy ez idézet egyes pházisait is elemezzük.

Elleneink azért, mert Skylitzes Synadenének férjhezmenelét a császárnak a kúnokkal kötött frigyével egyidejűleg közli, állítják, hogy Nikefór unokahugát mint császár, tehát mindenesetre Géza halála után a magyar fejedelemmel eljegyezte; de ezen állításuk nincs bebizonyítva. Az idézet egész fogalmazása arra enged következtetni, hogy Skylitzes csak akkor, midőn Nikefórnak a kúnokkal kötött szövetségéről szól, arra is visszaemlékezett, hogy ugyanezen Nikefór unokahugát valamikor magyar hercegnek nőül adta. Miután akkori időben a házassági összeköttetések politikai frigykötés jellegével bírtak, Skylitzesnek azon pillanatban, midőn a kúnokkal kötött frigréről szólt, nagyon kapóra jött, hogy a magyar herceggel már korábban kötött szövetkezésről emlékezzék és miután e pillanatban Nikefór tetteiről csak mint császársága alatt véghez vitt dolgokról szólt, elfeledte (vagy fölöslegesnek találta) annak hangsúlyozását, hogy a magyar frigykötés oly időből származik, midőn Nikefór még nem volt császár, s így, eddigi kifejezési módjával egyetértőleg mondta: „e császár“ stb. Hogy mikor történt e házassági összeköttetés? Miután feltételezzük, hogy Nikefór trónralépése és mindenesetre Géza halála előtt történt, magától értetlik, hogy 1077 előtt kellett történnie. Erre nézve pedig a belgrádi hadjárat a legbiztosabb támpontokat nyújtja.

Salamon király 1072-ben Géza és László hercegekkel együtt Niketas görög tábornokot Belgrád előtt ostromolván, Belgrádot bevette, mire Niketas, Géza közbenjárása folytán, szabad elvonulást kapott és magát Géza egyenes oltalma alá helyezte. Daczára annak, hogy Salamon, illetőleg annak tanácsadója Vid, a dolgot ellenezte. Géza mégis megengedte, hogy a görög hadsereg biztos kíséret mellett haza vonuljon. Dukas Mihály császár, Géza nagylelkűségét megjutalmazandó, 1073-ban küldöttség által Gézának igen értékes ajándékokat küldvén, egyuttal barátságával is megkínálta. Horvát István azon kifogását, hogy Géza ez esetben görögbaráti indulatát nem görög neje kedvéért tanúsította, én is elfogadom, csak hogy Horvátnak ebből kivont következtetése helytelen. Géza akkor mindenesetre még

nőtlen volt s a görög nővel kötött házassága csak görögbaráti magaviseletének kifolyása. Egyik európai tábornoknak a hadi foglyokkal szemben tanúsított nagylelkűsége folyó századunk kezdetén az illetőnek trónt hozott, a melyen utódai még ma is ülnek. Valószínű, hogy Géza házassága ugyanazon küldöttség által eszközöltetett, mely neki 1073-ban a császár ajándékait hozta, és habár nem tudjuk bebizonyítani, mégis igen valószínűnek tartjuk, hogy a császári küldöttek sorában Synadenos Theodul vagy Botoniatos Nikefór (vagy talán mind a kettő) is volt és hogy Mihály császár a házassági frigykötésben tetteleges részt vett; a házasság e szerint 1073—4 körül lett kötve.

A „krates“ szó itt nagy jelentőségű. Géza 1073-ban nem volt Magyarország királya, hanem csak az ország egy részének hercege. Hogy pedig a görög házassági összeköttetés nem Lambert herceget illeti, ezt bizonyítja

1) azon körülmény, hogy emberbaráti magaviselete által nem Lambert, hanem Géza nyerte meg a görög irányadó körök szeretetét és tiszteletét;

2. hogy nem Lambertet, hanem Gézát ajándékozták meg küldöttség által;

3. hogy Lambert 1095 jul 29-én meghalt testvérét, László királyt túlélte. Skylitzes szerint Synadene férje halála után hazájába tért vissza. Mint Lambert neje legjobb esetben (t. i. ha Lambert már 1095-ben halt meg) 1095-ben térhetett vissza; de miután Skylitzes történelmi munkáját már az 1081-iki évvel végzi, itt oly eseményről szólna, mely csak 14 évvel később történhetett, s végre úgy látszik előttem, hogy Lambertet bátyjai Géza és Lászlóval szemben külföldön nem is tekintették „krates“-nek.

Hogy e házasság nem 1073—4 előtt jött létre, már abban is találja némi bizonyítékát, hogy Gézának 1077-ben bekövetkezett halála után nem fainak egyike, hanem öcscse László követte a trónon.

Azon kezdem, hogy László nem csak jeles tulajdonságainak köszönhette, hogy az egész nemzet trónkövetelését annyira pártolta, hanem hogy ama körülmény is hatalmasan hozzájárult, miszerint

Géza fiai 1077-ben a legzsengőbb korban voltak; ¹⁾ gyermekkirály pedig nem kellett a nemzetnek; elég volt a gyermek Salamon uralkodásából.

2. III. Nikefórnak (ki Skylitzes és Zonaras szerint Phokas császártól, mások szerint a Fabiusoktól, Manasses Konstantin szerint fejedelmi családból származtatta le magát) két neje volt. Az elsőről nem tudjuk, hogy gyermeke lett volna; második neje, Mária, iberiai hercegnő, az általa detronizált VII. (Dukas) Mihály felesége, kit 1078-ban vett nőül s kitől állítólag egy Nikefór nevű fia született. Nikefór leányáról tehát szó sem lehet; ő tehát Géza nejének sem atyja, — mint Horvát Mihály hiszi — sem pedig — mint Szalay László mondja — fivére.

Nikefór nővére férjét, Géza ipját, Synadenos Theodul-t 1079/80. adoptálta s alig fér kétség hozzá, hogy az 1081-iki durazzói csata halottai között említett Synadenos a mi Theodolunkkal azonos.

3. Erős meggyőződésem, *hogy I. Géza nejének keresztnevét ma sem ismerjük.*

„Synadene“ az én véleményem szerint nem keresztneve.

Atyjánál „Theodul“ a keresztnev, „Synadenos“ a családnév. ²⁾ „Synadenos“ egyáltalában csakis családnévnek tekintendő, éppen így mint Komnenos, Palaiologos, Dukas, Angelos stb. A görög családok tagjai akkor is a családnév mellett különös keresztnevet is használtak, csak hogy nők és leányoknál a családnévet nyelvtanilag femininummá változtatták át, pl. Anna Komnena(e), Anna Dalassena, Anna Dukaina, Maria Palaiologa, Irene Kantakuzena stb. Synadene tehát csak annyit jelent, hogy e megjelölés viselője a Synadeni családjából való, hogy a Synadeni-ek egyik férfi tagjának a leánya; de szükséges, hogy éppen úgy mint esetünkben atyja, Theodul, még egy különös keresztneve

¹⁾ Születésük t. i. 1073 és 1077 között történhetett. Turóczi II. 60. Kálmán és Álmosról mondja: „Ambo juvenes...“

²⁾ Hogy „Theodulos“ keresztnev, ezt az e nevű szentek (pl. Theodulos Stylita, † az ötödik század közepén) és a Theodor néven is ismert wallisi püspökök bizonyítják, továbbá az Ekloge szerzője (10-ik században), a görög grammatikus Magister Thomas (Theodulos) a 14-ik században stb. „Synadenos“ pedig előfordul mint családnév még a Palaiologok korában (l. „a középkori délszláv uralkodók genealogiai története“ című művem VIII. genealogiai tábláját.)

is legyen. Ismerjük tehát Géza görög nejének származását, de nem keresztnevét.

4. Hogy Magyarország királynéi férjük halála után Magyarországot elhagyták s (többszörfire) hazájukba visszatértek, ez oly jelenség, mely sem I. Géza neje előtt, sem utána nem éppen ritka. Némelyek szerint ezt már Gizela, Szent István király özvegye is tette volna (állítólag hét évvel férje halála után, midőn összes gyermekei már meghaltak;) tették ezt osztrák Ágnes, III. István özvegye (gyermektelen, némelyek szerint viselős állapotban) francia Margit, III. Béla özvegye (gyermektelen), aragóniai Konstancia, Imre király özvegye (fiával együtt Ausztriába menekszik, ennek halála után hazájába), Estei Beatrix, II. András özvegye (viselős állapotban), habsburgi Ágnes, III. András özvegye (gyermektelen); tette ezt egyikök még férje életében, t. i. Judit, Salamon király neje.

Skylitzes azon adatában, hogy a bizonyos krates neje férje halála után hazájába visszatért, semmi különöst nem találunk, ha nem tudnók, hogy ennek akkor már két igen zsenge korú fia volt, holott az összes királynék, kik özvegységükben Magyarországot elhagyták, vagy gyermektelenek vagy viselősek voltak.

Ennek ellenében a következő megjegyezni valónk van:

a) azon adat, hogy Gizella királyné férje halála után egy néhány évvel később Magyarországot elhagyta, apodiktice bebizonyítva nincsen.

b) Skylitzes sem azon időpontot, melyben „Synadene“ férje halála után Magyarországot elhagyta, sem távolléte tartamát meg nem határozza; e szerint annak lehetősége nincs kizárva, hogy

1. csak fiai felnötte után tért vissza hazájába,

2. hogy ottani rövid tartózkodása után Magyarországra vissza-került és

3. hogy talán fiaival együtt László trónralépése után Görögországba ment, ott László uralkodása alatt meghalt s hogy fiai akkor hazájukba visszakerültek.

Hogy vak Álmos menekvése Görögországba (1127-ben) nem az egyedüli érv, mely I. Gézának „Synadene“-vel kötött házasságát támogatja, ezt már fent érintettem; de Horvátnak eme kifogása mit sem bizonyít. „Synadene“ igen is lehetett Álmos anyja, a nélkül, hogy Álmos Görögországba való menekülésekor ez anyai származásra

támaszkodott volna, mert anyja először 1127-ben, tehát férje halála után ötven évvel később, alig volt az élők között és másodsor nem hihető, hogy egy negyvenhat évvel azelőtt detronizált s a jelenlegi uralkodó házzal nem rokon férfiú unokahuga oly támaszt nyújthattott volna a menekülőnek, mint az akkor uralkodott császárné, Irén, I. László magyar király leánya!

WERTNER MÓR DR.

Irodalmi Szemle.

Abafi, Ludwig: Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn. II. Band. Budapest, 1891.

Andrássy Gyula gróf beszédei. I. kötet. Kiadta Lederer Béla. Budapest, 1891.

Arany János összes és hátrahagyott munkái. V. kötet. Budapest, 1891.

Aristoteles poétikája. Görögből fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Geréb József dr. Budapest, 1891.

Asbóth János: A közigazgatási reform. Visszapillantás az államosítási eszme fejlődésére. Budapest, 1891.

Badics Ferencz: Fáy András életrajza. Budapest, 1891. (Akadémia Könyvkiadó Vállalata).

Barthélemy-Saint-Hilaire: A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz. Ford. Péterfy Jenő. Budapest, 1890. (Akadémia Könyvkiadó Vállalata).

Békefy Remig: A zirczi, pilisi, pásztói és szentgotthardi ciszterცი apátságok története. I. kötet. A pilisi apátság története 1184—1541. Pécs, 1891.

Benedek Lajos: Az erdélyi részek helységnévtára, Budapest, 1891.

*Benyovszky Móríc*z gróf saját emlékiratai és útleírásai. Második kiadás. II. kötet. Budapest, 1891.

Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. 1—4. füzet. Budapest, 1891.

Bozóky Arpád: Az osztrák-magyar unio. Budapest, 1891.

Böloni László: A magyar örökösödési eljárás és a hagyatéki hatóságok szervezése. B.-Csaba, 1891.

Bubics Zsigmond: Cornaro Frigyes jelentései Buda ostromáról és visszavételéről. Budapest, 1891.

Campbell Tamás: Shakspere életéről és drámáiról. Angolból: Sebesy Alajos. Csorna, 1891.

Csuday Jenő: A magyarok története. Két kötet. Szombathely, 1891.

Csurgyay Arpád: Sajó-Szent-Péter város története 1832—1865. Miskolcz, 1891.

Daempff Sándor: A magánjog és tárgya, különös tekintettel a magyar általános magánjog codificatiójára. Pécs, 1891.

- Daempff Sándor*: A holt-kézi törvény Magyarországon. Pécs, 1891.
- De Gerando Attila*: Velenceze. Tizenkét képben. Budapest, 1891.
- Gerecse Péter dr.*: A pécsi székesegyház és falfestményei. Pécs, 1891.
- Gopcsa László*: Büntetőjogi elvek a legrégebb népeknél. Jogtörténeti tanulmány. Budapest, 1891.
- Greguss Agost*: Shakspere pályája. Új (cím)-kiadás. Budapest, 1891.
- Hampel József*: Emlékbeszéd Rómer F. Flóris akadémiai r. tagról. Budapest, 1891. (Akadémia).
- Hegedüs István*: Összefüggő részek Thukydides műveiből. Budapest, 1891.
- Jókai Mór*: Benyovszky Móricz életrajza. Második kiadás, 2 kötet. Budapest, 1891.
- Káldi György* válogatott egyházi beszédei. Bevezetéssel és szó-tárral. Szerkesztette Bellaagh Aladár. Budapest, 1891.
- Kaulen Ferencz*: Assyria és Babylonia. Fordította Szabó Árpád. Temesvár, 1891.
- Kazinczy Ferencz* levelezése. Sajtó alá rendezte Váczy János dr. II. kötet. Budapest, 1891.
- Kenman György*: Szibéria. Ford. Zempléni P. Gyula. Budapest és Bécs, 1891.
- Kiss Áron dr.* Magyar gyermekjáték-gyűjtemény. Budapest, 1891.
- Krupec István*: A középkori egyház-szerkezet. Egyháztörténeti tanulmány. Budapest, 1891.
- Lavisse Ernő*: Európa politikai történetének átnézete. Fordította Angyal Dávid. Budapest, 1891. (Olcso könyvtár 286.)
- Lázár Gyula dr.*: Az orosz birodalom története. III. és IV. kötet. Temesvár, 1890.
- Lázár István*: Klasszikus szellem. N.-Enyed, 1891.
- Listi László* munkái. Életrajzzal bevezette Komáromy András. Budapest, 1891. (Olcso könyvtár 289.)
- Lónyay Jánosné*: Töredékek — úrnő emlékirataiból. I. és II. kötet. Budapest, 1891.
- Marczali Henrik*: Mária Terézia. (Magyar Történeti Életrajzok.) I. Budapest, 1891.
- Máriássy Béla*: A magyar törvényhozás és Magyarország története. XIII. kötet. Győr, 1891.
- Moldován Gergely dr.*: Válaszirat a bukaresti román ifjak memorandumára. Kolozsvár, 1891.
- Nagy Sándor, K.*: A jobbágyság története Magyarországon. N.-Becskepek, 1891.
- Nogely István*: Idegen országok és népek. II. Afrikai élet. Nagy-Várad 1891.
- Az *Osztrák-Magyar Monarchia* irásban és képben. 133. füzet. (Budapest leírása).

Pajor István: Válasz Brassai röpiratára gr. Csáky Albin ellen. Budapest, 1891.

Pasteiner Gyula: A művészetek története a legrégebb időktől napjainkig. 352 ábra a szövegben. Második, változatlan kiadás, 1. füzet. Budapest, 1891.

Petrík Géza: Magyarország bibliographiája 1712—1860. Bevezetéssel Szilágyi Sándortól. III. kötet. II. rész. Budapest, 1891.

*Platon Theaitetos*a. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Simon József Sándor. Budapest, 1891.

— Ugyanaz. Görögül és magyarul. Budapest, 1891.

Polner Ödön: Magyarország és Ausztria közjogi viszonya történeti kifejlődésében és jelen alakjában. Budapest, 1891.

Pulszky Ferencz: A magyar pogány sirleletek. Budapest, 1891. (Akadémia)

Rambaud Alfréd: Oroszország története. Két kötet. Budapest, 1891. (Akadémia Könyvkiadó Vállalata).

Récei Viktor: A kassai püspökségi könyvtár codexének és incubulumainak jegyzéke. Budapest, 1891.

Schwarcz Gyula: Az athenei alkotmánytörténelem korszakai azon csak imént fölfedezett munkában, melyet némelyek Aristotelesnek tulajdonítanak. Budapest, 1891. (Akadémia).

Schwarz Róbert: A család és az iskola, és ezeknek egymásra való hatása a gyermekek nevelésénél. Ford. Laub Sándor. Miskolcz, 1891.

Stanley H. M.: A legsötétebb Afrikában. Emin pasa, Equatoria kormányzójának fölkeresése, megszabadítása és visszavonulása. II. kötet 2. fele. Budapest, 1891.

Szabó Aladár: Locke. Budapest, 1890.

Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054—1717. Budapest, 1891 (Olcsó könyvtár 290.)

Széchenyi István gróf munkái. VI. kötet. Levelei III. kötet. Össze gyűjtötte, előszóval és jegyzetekkel ellátta Majláth Béla. Budapest, 1891. (Akadémia).

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Első kötet. (A—B.) Budapest, 1891.

Szokolay István: Centralisatio és önkormányzat. Budapest, 1891.

Szvorényi József: Emlékbeszéd Danielik János akadémiai tiszteleti tagról. Budapest, 1891. (Akadémia: Emlékbeszédék VI. kötet, 11. sz.)

Takáts Sándor: Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Budapest, 1891.

Télfy Iván dr.: Kisfaludy Károly Mohácsa görögül. Budapest, 1891. (Akadémia).

Thaly István: Batori Schulcz Bódog. Életrajz. Budapest, 1891.

Thewrewik Emil: Római-görög anthologiabeli epigrammák. Budapest, 1891.

— Ugyanaz. Görögül és magyarul. Budapest, 1891.

Venetianer Lajos: A felebaráti szeretet a zsidó etikában. Budapest, 1891.

Walter Gyula dr.: Simor János bibornok herezegprimás élete. Esztergom, 1891.

Weisz József dr.: A világ ura a világ-ürben. Önálló természetes világnézet. Budapest, 1891.

Weress Sándor: Torda őscsaládai. 2. kiadás. Kolozsvár, 1891.

Wertner Mór: A középkori délszláv uralkodók genealogiai története. Temesvár, 1891.

Akadémiai Értesítő. V. füzet. Jelentések a M. T. Akadémia munkásságáról 1890-ben. — Simonyi Zsigmond: A helyesírás kérdéséről. — VI. füzet. Eötvös Lóránd báró elnöki megnyitó beszéde. (Előadta a május 10-dikén tartott közgyűlésben). — Kállay Béni: Andrassy Gyula emlékezete. — VII. füzet. Szily Kálmán főtitkár jelentése a M. T. Akadémia 1890-ik évi munkásságáról. — Vári Rezső: Scholia in Nicandri Alexipharmaca. — Majláth Béla: Zrinyi a költő könyvtára. — Fejérfataky László: A Zsigmond-kori oklevéltár előmunkálatai. — VIII. füzet. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. — Szinnyi József: Alakmagyarázatok. — Kazinczy F. levelezése 1783—1802. — II. Rákóczy György Lengyelországban. — Gróf Széchenyi István mint író. — A Nyelvtörténeti Szótár és a kritika. — Nekrológok a M. T. Akadémia elhunyt tagjairól (Pesty Frigyes. — Szabó Károly.) — Folyóiratok Szemléje.

Archaeologiai Értesítő. II. füzet. Reizner János: Magyar pogánykori sírleletek. — Nagy Géza: A magyar középkori fegyverzetéről. — Majláth Béla: A nemzeti múzeum sodronyos páncéljai. — Bartalus Gyula: Eger-vidéki kaptár-kövek és barlangok. — Lehoczky Tivadar: Ung- és beregmegyei leletek. — Mihalik József: Óskori telepek Liptómegyében. — Boncz Ödön: Csáktornyai Ernuszt Zsigmond címere Pécssett. — III. füzet. Réthy László: Redwitz Miklós szőrényi bán érmei. — Bojničić Iván: A zágrábi székesegyház kincstárának keresztalakú ereklyetartója. — Csergheő Géza: Ismeretlen címerek hazai ötvösműveken. — Reizner János: A tápéi ásatások. — Vosinszky Mór: Praehistorikus talpcsöves edények.

Budapesti Szemle. Á prilisi füzet. Horváth Cyrill: Pelbárt és codexeink. — Goldziher Ignác: Arábia régi története. — Májusi füzet. Csánki Dezső: A renaissance és Mátyás király. — Haraszi Gyula: Ujabb nézetek a francia irodalomról. — Gaullieur Henrik: Kaliforniai tanulmányok (ford. Nendtvich Gusztáv). — Forradalom és reakció Ausztriában. — Juniusi füzet. Haraszi Gyula: Echegaray. — Gaullieur Henrik: Kaliforniai tanulmányok (folytatás). — Kégl Sándor: Egy persa király háreme. — Csánki Dezső: A renaissance és Mátyás király (folytatás). — Szily Kálmán: Hirlapjaink és a M. T. Akadémia. — Pauer Imre: Felméri és az új Magyarország. — Volf György: A magyar helyesírás-

ról. — Értésítő. — Juliusi füzet. Zichy Antal: A gróf Széchenyi Istvánhoz intézett megtisztelő levelekről. — Gaullieur Henrik: Kaliforniai tanulmányok (III.). — Joób Lajos: A socialismusról. — Felméri Lajos: Válasz „Felméri és az új Magyarország“ című cikkre. — Pauer Imre: Válasz a „Válasz“-ra. — Augusztusi füzet. Kvacsala János: Egy félszázad a magyarországi philosophia történetéből. — Joób Lajos: A socialismusról (II.) — Jakab Elek: Erdély és az északkeleti háború. — Értésítő.

Egyetemes Philologiai Közlöny. V.—VI. füzet. Boros Gábor: A Stasimon Aristophanes vígjátékaiban. — Sebestyén Gyula: Imre király troubadour vendége. — Reményi Ede: Sz. Ágoston dicsénete a mennyországról. — Szeremlei Barna: Bessenyeinek egy politikai munkája. — Hazai irodalom. — Külföldi irodalom. — Philologiai programok. — Vegyések. — VII. füzet. Liska János: Joannes Gazaeus és leíró munkája. — Kelemen Béla: Szemere Pál. — Lázár Béla: Hazai tárgyú német jezsuita-dramák. — Várkonyi Endre: Párhuzamos idézetek. — Haraszi Gyula: Psychiatria a kritikában. — Barbarics L. Róbert: Nehány miveltető ige személyragozása. — Hazai irodalom. — Philologiai programok. — Vegyések.

Ethnographia. III.—IV. füzet. Pintér Sándor: A palócz születése, házassága és halálózása. — Istvánffy Gyula: Palócz találós mesék. — Márton József: Sorki-Tótfalu néprajzi vázlat. — Vikár Béla: Somogyi tanulmány-útamról. — Esztegar László: Karácsonyi népjáték Szamosujvárról. — Gopcsa László: Erdélyi örmény panaszos ének. — Mailand Oszkár: Rumén találós mesék. — Nagy József: Árvamegyei tót néphabonák. — Kúnos Ignác: Helva-osztó ünnep Ada-Kaléban. — Bálint Gábor: Mutatvány a mongol népköltészetből. — Hermann Antal: A finn-ugor népek vízözön mondái. — V. füzet. Hunfalvy Pál: Elnöki megnyitó. — Réthy László: A magyar nemzet alakulása. — Hermann Antal: Titkári jelentés. — Iványi István: A szabadkai bunyevácok és szokásaik. — Balázs Márton: Szilágysági néprajzi adatok. — Dorner Soma: Komárommegyei lakodalmi szokások. — Kúnos Ignác: Helva-osztó ünnep Ada-Kaléban. — A magyar gyermek ethnographiája. — Istvánffy Gyula: Palócz találós mesék. — Pintér Sándor: Régi palócz táncznóták. — Vikár Béla: Népköltési adalékok. — VI. füzet. Réthy László: Francziák és elzász-lotharingiak a magyarságban. — Lázár Béla: A Gesta Romanorum hatása a magyar népköltészetre. — Király Pál: Regések mondókája. — Kúnos Ignác: Jelentés harmadik ada-kaléi utamról. — Borbély Sándor: Az aranyosszékiek tánca. — Kiss Áron: Régi lakodalmi szokások Tokaj-Hegyaljáról. — U. a. Tornyo-pálczaiban. — Szívós Béla: Hajdu-szoboszlói babonák. — Farkas Sándor: Népköltési adalékok.

Földrajzi Közlemények. V.—VI. füzet. Pápai Károly: A Karancs és karancsalji palóczok. — Czirbusz Géza dr.: Alföldünk álló vizei. — Márki Sándor: A földrajz-tanítás története Magyarországon.

Hadtörténelmi Közlemények. II. füzet. Thaly Kálmán: Tényleges létszámok és hadi felszerelés Rákóczy hadseregének ezredeiben. — Kiss Lajos: Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen. — Thury József: Szigetvár 1566-diki elfoglalása. — Komáromy András: Az 1607-diki hajdulázadás történetéhez. — Czímer Károly: A szegedi veszedelem. — Majláth Béla: Zrinyi Miklós, a költő, ereklői Vötteuban. — III. füzet. Rónai Horváth Jenő: Az 1664. évi Mura-Rába melléki hadjárat és a szt.-gotthárdi csata. — Kiss Lajos: Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen. — Komáromy András: Az 1607-diki hajdulázadás történetéhez. — Czímer Károly: A szegedi veszedelem.

Irodalomtörténeti Közlemények. I. füzet. Kacziány Géza: A magyar vers-alakok Erdősiig. — Greksa Kázmér: Homeros némely hasonlatának vándorlása. — Petz Gedeon: Magyar és német hegedősök. — Sebestyén Gyula: Egy névszerint említett Árpád-kori joculator. — Hunfalvy Pál: Oláh Miklós családi viszonyai és Hungariája. — Ifj. Kemény Lajos: Hegedős Sebestyén. — Ponor Thewrewk Emil: Mi az a héttollú buzogány? — Révész Kálmán: Adalékok Kócsi Csergő Bálint életéhez. — Szily Kálmán: Az első geographia magyar nyelven. — Kármán Mór: Egy érdekes tankönyv (Wagner Ferencz Phraseológiája). — Váczy János: Ráday Gedeon. — Csaplár Benedek: Simay Kristóf, pályája kezdetén. — Heinrich Gusztáv: Kisfaludy Sándor regéi. — Angyal Dávid: Kisfaludy és Petrarca. — Kardos Albert: Toldi XII. éneke. — Szalay Károly: A beteg király (Greguss meséje). — Ballagi Géza: A pesti magyar társaság és Bessenyei. — Miért bújdosott Vörösmarty 1849-ben? — II. füzet. Lázár Béla: A Gesta Romanorum hatása a magyar műköltészetre. — Kemény Lajos: Latin írók Kassán a XVI. században. — Szeremlei Samu: A Nyelvtörténeti Szótárból kimaradt régi magyar szavak. — Váczy János: Ráday Gedeon (II.). — Versényi György: Még egy pár szó Simay Kristófról. — Angyal Dávid: Kisfaludy és Petrarca. — Négyesy László: Petőfi Órültjének versalakja.

Katholikus Szemle. Márczius-áprilisi füzet. Horváth Cyrill: Nemzeti irodalmunk a reformációig. — Pór Antal: Kanizsai István zágrábi püspök. — Való Simon: A vallás és socializmus szerepe a modern társadalomban. — Takáts Sándor: A „Mondolat“ és a „Felelet“ hatása.

Magyar Nyelvőr. V. füzet. Joannovics György: A végtelen kérdés. — Mócs Szaniszló Gyula: A magyar gerundium-alakok története. — Zolnai Gyula: Mátyusföld nyelvjárása. — Irodalom: Magyar közmondások könyve (ism. Névy László). — Helyreigazitások, magyar rázatok. (Tettetés. Malacz. Mirigy. Borbély-mester. Málé. Hibás olvasás. Születik. Tessék. Alakmagyarázatok.) — Népnyelvhyagományok. VI. füzet. Szinnyi József: A „képpen“ rag magyarázata. — Ü. a. Alakvegyülés. — Kulcsár Endre: A magyar nyelv képes beszéde. — Brassai Mi a mondat? — Irodalom: Magyar közmondások könyve (ism. Névy László). — Zolnai Gyula: Mátyusföld nyelvjárása. — Vozári Gyula:

Tompa Mihály költeményeinek nyelvi sajátosságai. — Kérdések és feleletek. (A képzők és ragok mivolta. — A „hogya“ összehalmazódása. — Helyes-e a „század“ szó? „Mi közöm tőled?“ Csalhatatlan v. csalatkozhatatlan? Lasponya v. naspolya?) — Népnyelvhygyományok. — VII. füzet. Szarvas Gábor: Összehasonlítás és nyelvtörténet. — Kicska Emil: Hangsúly és szórend. — Bálteky Kálmán: Rokonértélmű szók. — Balassa József: A ki vagy aki? — Szarvas Gábor: A Nyelvtörténeti Szótár és a kritika. — Zolnai Gyula: Mátyusföld nyelvjárása. — Helyreigazítások, magyarázatok. (Az oláh hatás. Az „ira“ alak a székelységben. Jód. Havasság. Agykér. Zajlik. Bandzsúr, bondzsúr. Veder.) Népnyelvhygyományok.

Magyar Philosophiai Szemle. II. füzet. — Sprinczer: Önkormányzat. — Palágyi Menyhért: A philosophiáról. — Könyvismertetések. — III. füzet. Nyiri Elek: Bölcselmi kísérlet. — Lechner László: Determinismus és erkölcsi beszámíthatóság. — Pekár Károly: Az aesthetikai érzések psychológiája. — Brassai Sámuel: Talpraállítások.

Magyar-Zsidó Szemle. Áprilisi füzet. Kohn Sámuel: Az óbudai zsidó hitközség a múlt század közepe felé. — Venetianer Lajos: Adalékok a zsidók jogi helyzetének történetéhez az osztrák-magyar birodalomban a X—XVI. századok közti időből. — Május-i füzet. Vajda Béla: A zsidó hellenizmus és arabizmus érintkező pontjairól. — Blau Lajos: Átok-elhárítás az óshébereknél.

Petőfi-Múzeum. 1891. I—III. füzet. 1. Ferenczi Zoltán: Szemere Pál és Petőfi. I—II. (Két közl.) — A 12. pont az országgyűlés előtt. I. — Petőfi a márcziusi napokban. I—II. — Adatok Petőfi követjelöltségéhez. I—III. — Egykorú megjegyzések Pet. műveiről 1848-ban. I—II. — A Petőfi által felolvasott proclamatio 1848-ban. I. — Adatok Petőfi műveinek megjelenéséhez. (XI. közl.) I. Vonatkozások Petőfire. I—III. (3. közl.) — Vegyesek. I. — Költemények Petőfiről. (XX—XXI.) II. — Petőfiné levele fiához és Petőfi 2 utolsó levele. II. — Petőfi föllépte Vörösmarty ellen 1848-ban. III. (I. közl.) — „Szerelem és pipadal“ Császár Ferencz simításában. III. — Petőfi az „Egyenlőségi társulat“-ban. III. — Petőfi művei a folyóiratokban. III. (I. közl.) — Bibliographica. III. — A kortársak bírálatai Petőfi műveiről. (XIII.) III. — Hirek. III. — 2. Csernátoni Gyula: Költemények. Petőfihez (XX) I. — Thalés Bernard Petőfiről. I. — Travestált paródiák Pet. költeményei után. I. — Petőfi „Egressy Gáborhoz“ cz. költ.-hez. III. — Párhuzamok Petőfi és Arany között. III. — Czélzások és vonatkozások Petőfire az 50-es évek lapjaiban. II—III. — Petőfi „Rózsavölgyi halálára“ cz. költ.-hez. II. — Adalékok Petőfi születési helyének kérdéséhez. II. — Petőfi és a népiesség. II. Petőfi-adomák. II. — A Petőfi-irodalomhoz. II. — Vonatkozások Petőfire a Charivariban. III. — Gyulai Pál kiegészítő adata „A helység kalapácsá“-hoz. III. A Petőfi-irodalomhoz. III.

Századok. Má j u s i f ü z e t. Fest Aladár: Az uszkokok és velenczések Fiume történetében. — Kvacsala János: Bisterfeld János Henrik élete. — Domján István: Kemény János fejedelemsége. — Történeti irodalom.

Történeti és Régészeti Értesítő. (Temesvár). I. füzet. Szamek György: A pestis délmagyarországi pusztításairól. (1738—1740). — Pfeiffer Antal: A kegyes tanító-rend temesvári társházának és főgymnasiumának története.

Turul. II. f ü z e t. Nagy Géza: Árpádkori személyneveink és az Osl nemzetség eredete. — Décsényi Gyula: II. Ulászló korabeli címere-slevelek. — Komáromy András: Dózsa nádor és a Debreczeni-család. — Majláth Béla: Családtörténeti tanulmányok az 1526. évig. II. Milath törzse. — Bárczay Oszkár: A Bárczay-család származása. — Puky Andor: Az abauj- és biharmegyei Kinizsyek. — Vegyesek.